

UNIVERZITA KARLOVA
FILOZOFICKÁ FAKULTA
ÚSTAV ROMÁNSKÝCH STUDIÍ

Bakalářská práce

Karolína Lipská

**Konkurence indikativu a subjunktivu po verbech opinandi
v předklasické a klasické francouzštině**

Competition between the indicative and the subjunctive following verba
opinandi in pre-classical and classical French

Praha 2017

Vedoucí práce: PhDr. Olga Nádvorníková, Ph.D.

Děkuji PhDr. Jaroslavu Štichauerovi, PhD., a PhDr. Olze Nádvorníkové, PhD., za jejich cenné rady a připomínky.

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Kutné Hoře dne 5. 5. 2017

.....

Karolína Lipská

Abstrakt

Bakalářská práce se zabývá vývojem užití slovesného způsobu po verbech opinandi v období předklasické a klasické francouzštiny. Během 17. století došlo v komplementaci těchto sloves k výrazné změně, a sice k poklesu subjunktivu ve prospěch indikativu, který se stal na konci tohoto století v kladné větě normou. Teoretická část mapuje tento vývoj prostřednictvím informací z dobových a historických mluvnic. V praktické části jsou tyto informace ověřovány na dobových textech v diachronním francouzském korpusu FRANTEXT. Korpusový výzkum umožnil teoretické poznatky doplnit o statistiku, upřesnit je a stanovit mezník vývoje. Zároveň poukázal na odlišnosti v podílu indikativ/subjunktiv mezi různými typy vět.

Klíčová slova: předklasická francouzština, klasická francouzština, indikativ, subjunktiv, verbum opinandi, vývoj jazyka, periodizace

Abstract

The Bachelor thesis deals with the development in the usage of verb modes following verba opinandi in pre-classical and classical French. An evident change in complementation of these verbs had taken place in the 17th century, namely a decrease of the subjunctive to the benefit of the indicative which became a norm in an affirmative sentence in the end of the century. The theoretical part describes this development through information in old and historical grammars. In the practical part the aim is to verify this information on authentic texts in FRANTEXT, a set of French diachronic corpora. This research enabled to create statistics, specify the theoretical information and find a turning point in the development. It also showed distinctions in the indicative/subjunctive ratio between different sentence types.

Key words: pre-classical French, classical French, indicative, subjunctive, verbum opinandi, development of a language, periodization

OBSAH

1. ÚVOD.....	7
TEORETICKÁ ČÁST.....	9
2. CHARAKTERISTIKA ZÁKLADNÍCH POJMŮ.....	9
2.1 VERBUM OPINANDI	9
2.2 VEDLEJŠÍ VĚTA PŘEDMĚTNÁ	9
2.3 SLOVESNÝ ZPŮSOB A MODALITA	10
2.3.1 Definice	10
2.3.2 Slovesné způsoby ve francouzštině	11
3. MODUS PO SLOVESECH PENSER A CROIRE V MODERNÍ FRANCOUZŠTINĚ.....	16
3.1 CROIRE QUE / PENSER QUE + PROPOZICE.....	17
3.2 CROIRE QUE / PENSER QUE – KORPUSOVÁ ANALÝZA.....	19
3.2.1 Výsledky.....	20
4. MODUS PO SLOVESECH <i>PENSER</i> A <i>CROIRE</i> V PŘEDKLASICKÉ A KLASICKÉ FRANCOUZŠTINĚ.....	23
4.1 PERIODIZACE.....	23
4.2 CROIRE, PENSER, CUIDIER	25
4.3 CROIRE QUE / PENSER QUE + PROPOZICE.....	26
4.3.1 Historické mluvnice.....	26
4.3.2 Dobové gramatiky	31
4.4 VÝVOJOVÉ TENDENCE	35
4.5 PŘEDPOKLADY PŘED VLASTNÍM VÝZKUMEM	35
PRAKTICKÁ ČÁST	37
5. KORPUSOVÁ ANALÝZA – POSTUP	37
5.1 PARAMETRY VYHLEDÁVÁNÍ.....	37
5.1.1 Periodizační parametry	37
5.1.2 Vyhledávané sekvence	38
5.2 TRÍDĚNÍ A ZPRACOVÁNÍ VÝSLEDKŮ.....	40
5.2.1 Vymezení materiálu a odstranění šumů	40
5.2.2 Relativní frekvence výskytů v subkorpusech	42

5.2.3 Zpracování relevantních výsledků.....	43
5.3 MOŽNÁ OMEZENÍ REPREZENTATIVNOSTI VÝZKUMU.....	43
6. KORPUSOVÁ ANALÝZA – VÝSLEDKY	45
6.1 Kladné věty	45
6.1.1 Kladné věty oznamovací	45
6.1.2 Kladné věty tázací	48
6.1.3 Kladné věty podmínkové.....	51
6.1.4 Verbum opinandi ve futuru	54
6.1.5 Verbum opinandi v imperfektu	55
6.1.6 Verbum opinandi ve 2. a 3. osobě	58
6.2 ZÁPORNÉ VĚTY.....	60
6.2.1 Všechny záporné věty.....	60
6.2.2 Záporné věty tázací.....	62
6.2.3 Záporné věty podmínkové	63
7. ZÁVĚRY KORPUSOVÉ ANALÝZY	65
7.1 OVĚŘENÍ PŘEDPOKLADŮ	65
7.2 DALŠÍ ZJIŠTĚNÍ	67
7.3 SCHEMATICKÉ SHRNUÍ VÝSLEDKŮ	67
8. ZÁVĚR	69
SEZNAM ZKRATEK	71
SEZNAM TABULEK.....	72
SEZNAM GRAFŮ	73
SEZNAM OBRÁZKŮ	74
SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY.....	75
Résumé ve francouzštině – Résumé en français.....	78

1. ÚVOD

Jazyky během své existence procházejí značným vývojem a francouzština není výjimkou. Při pozorování tohoto vývoje existuje vždy snaha stanovit jeho různé fáze, byť vzhledem k povaze jazyka jakožto stále se měnícího „živého organismu“ bude toto vymezení vždy pouze přibližné. Tato práce pokrývá jednu z nejdůležitějších etap vývoje francouzštiny, období předklasického a klasického jazyka (*français préclassique et classique*) datované zhruba do let 1550–1715. Kromě vzniku stěžejních děl francouzské literatury tehdy dochází také k výraznému vývoji jazyka samotného, a to na všech úrovních – po lexikální, pravopisné, morfologické, sémantické i syntaktické stránce. A právě do oblasti syntaxe spadá i téma této práce.

Především z diachronního pohledu zde bude analyzována syntax sloves *penser* a *croire*, zástupců skupiny *verb opinandi* (viz část 2.1), po nichž obvykle následuje věta předmětná obsahující finitní sloveso v určitém slovesném způsobu. Právě volba způsobu se dle odborné literatury během předklasického a klasického období výrazně proměnila. Zatímco v předklasické francouzštině se i v kladných oznamovacích větách běžně setkáváme s konkurencí indikativu a subjunktivu, během období klasického již užití druhého z nich klesá a výrazně se prosazují tvary indikativní. Subjunktiv se omezuje na otázky a věty záporné. Změna může souviset s obecnou tendencí jazyka zjednodušovat, ale i se specifickou lingvistickou politikou 17. století, která má za cíl francouzštinu zpřesnit, kodifikovat a učinit z ní univerzální jazyk vzdělané Evropy. Na základě korpusových dat o slovesech *penser* a *croire* bude tento vývoj zmapován a upřesněn. Získaná data umožní doplnit základní informace dostupné z gramatik, příp. odhalí další faktory, jež by mohly mít na volbu slovesného způsobu vliv.

Cílem práce je v první řadě přehledně zaznamenat vývoj užití slovesného způsobu po *verbech opinandi* a na datech ověřit základní tezi o poklesu subjunktivu. Dále práce hledá odpovědi i na následující otázky: Jak výrazný je úbytek subjunktivu během vybraného období? Je vývoj u obou zkoumaných sloves paralelní? Je rozdíl ve vývoji vět kladných a záporných, či otázek a podmínek? Jsou výsledky analýzy ve shodě s dobovými i moderními gramatikami? Lze nalézt i další, přesnější kritéria pro užití toho či onoho způsobu, např. čas či osobu slovesa v hlavní větě?

Práce je tematicky rozdělena do dvou celků, části teoretické a části praktické. V teoretické části budou nejprve vymezeny základní pojmy jako *verbum opinandi* nebo slovesný způsob (kapitola 2). Dále budou představena pravidla užití slovesného způsobu po *verbech opinandi* v moderní a v (před)klasické francouzštině a stručně též problematika periodizace (kapitoly 3 a 4). Závěr teoretické části tvoří nástin vývojových tendencí v užití slovesného způsobu po *verbech opinandi*, tak jak jej lze vytvořit z informací v odborné literatuře (část 4.4), a konkrétní předpoklady a hypotéza pro část praktickou (část 4.5).

Praktická část sestává z korpusového výzkumu a analýzy jeho výsledků. Nejprve budou představeny parametry vyhledávání v korpusu a způsob třídění výsledků (kapitola 5). Stěžejní část pak tvoří data o podílu indikativu a subjunktivu, grafy a závěry z nich vyplývající (kapitola 6). Posledním krokem je konfrontace závěrů výzkumu s předpoklady gramatik, vysvětlení zjištění výzkumu a představení dalších otázek, které při analýze korpusového materiálu mohou vyvstat.

TEORETICKÁ ČÁST

2. CHARAKTERISTIKA ZÁKLADNÍCH POJMŮ

Následující kapitola obsahuje definice základních pojmů a jejich stručnou charakteristiku.

2.1 VERBUM OPINANDI

Jak je patrné z latinského názvu, pojmem *verbum opinandi* označujeme sloveso, jež uvozuje vyjádření vlastního názoru či myšlenky. Typická *verba opinandi* jsou slovesa *penser* a *croire* (Fournier 2002: 344). Do češtiny lze pojem *verbum opinandi* přeložit jako sloveso mínění, francouzský jazyk operuje s pojmem *verbe d'opinion*. Možností, jak tuto skupinu sloves označit, je však vícero. Zatímco Nathalie Fournier (ibid.) užívá pojmu *verbe d'opinion*, Georges Gougenheim (1994: 131) hovoří prostě o *verbes signifiant « croire »*. V této práci budeme užívat pojmu *verbum opinandi*.

Jedná se o vymezení sémantické, ne zcela exaktní, těžko tak lze určit konečný počet sloves a slovesných vazeb spadajících pod tuto kategorii. Jsou jimi např. *penser*, *croire*, *être sûr*, *supposer*, *juger*, *trouver*, *espérer*, *estimer*, *être d'avis*, *il me semble*, *il est probable*, *il est certain*, dříve též *cuidier* atd.¹ Tato slovesa či slovesné vazby jsou nejčastěji následovány infinitivem nebo vedlejší větou předmětnou uvozenou spojkou *que*. Infinitiv se vyskytuje v případě, že se podmínky u obou sloves shodují (a), v opačné situaci je nutno použít vedlejší větu předmětnou (b).

a) *Je pense venir plus tard.*

b) *Je pense qu'il viendra plus tard.*

Druhá možnost s sebou přináší otázku slovesného způsobu.

2.2 VEDLEJŠÍ VĚTA PŘEDMĚTNÁ

Vedlejší věta předmětná je v podřadném souvětí větou vedlejší a plní funkci předmětu. Jan Šabršula (1986: 346) větě předmětné (*předmětové*) věnuje tento odstavec:

¹ L'expression de la pensée et de l'opinion. *Le français au bout des doigts: définitions, règles et explications* [online]. [cit. 2017-04-14]. Dostupné z: <http://francia2.unideb.hu/lfabd/306000.html>

„Předmětové věty jsou často uvedeny spojkou *que* nebo spojkovými souslovími *à ce que*, *de ce que*. Větám uvedeným takovými spojkami se často ve francouzské odborné literatuře říká „kompletivní“ (*propositions complétives*: sem však patří i věty podmětové, apoziční i jiné).“

Termínu *propositions complétives* užívá např. *Grammaire méthodique*. Základní skupinu, *Complétives introduites par la conjonction que*, dělí na šest podskupin: *Compléments directs du verbe*, *Suites de formes impersonnelles*, *Sujets*, *Compléments indirects introduits par à ce que / de ce que*, *Compléments de noms et d'adjectifs*, *Détachées*. Věty kompletivní k *verbūm opinandi* patří do první podskupiny přímých vět kompletivních (*Compléments directs du verbe*), viz Riegel, Pellat, Rioul (2004: 491–495).

U vět uvozených spojovacími výrazy *que*, *à ce que*, *de ce que* aj. je třeba uvažovat otázku slovesného způsobu. Dle Hendricha, Radiny, Tláskala (2001: 623–624), závisí slovesná modalita ve vedlejších větách předmětných na 1) druhu slovesa věty řídící (na jeho tvaru a významu) a 2) na významu věty předmětné. Dále je uvedeno následující pravidlo: oznamovacího způsobu použijeme k vyjádření skutečnosti, která je jistá, předpokládaná, v níž věříme či o níž jsme jasně přesvědčeni; konjunktivu použijeme pro vyjádření vůle (pozitivní i negativní), nejistoty a citového vztahu.¹

2.3 SLOVESNÝ ZPŮSOB A MODALITA

2.3.1 Definice

Slovesný způsob je jednou z nejproblematičtějších mluvnických kategorií, neboť nese velmi komplexní informaci, která sestává z několika aspektů. Podrobnější definici nabízí např. *Grammaire méthodique* či *Vědecká mluvnice francouzštiny*.

Grammaire méthodique uvádí nejprve tradiční definici slovesných způsobů:

„La définition traditionnelle des modes s'appuie sur la notion de modalité (XX: 2.2) : les modes expriment l'attitude du sujet parlant à l'égard de son énoncé ; ils manifestent différentes manières d'envisager le procès.“ (Riegel, Pellat, Rioul 2004 : 287)

Následně se vůči ní však musí vymezit, protože tato definice připisuje jednomu způsobu pouze jednu typickou modalitu: indikativ = reálný význam, subjunktiv = virtuální

¹ Toto je velmi obecné rozlišení, podrobněji viz Hendrich, Radina, Tláskal (2001: 623–631)

význam, imperativ = injunktivní význam. Mezi slovesným způsobem (*mode*) a modalitou (*modalité*) je však rozdíl. Slovesný způsob je jasně danou slovesnou kategorií, zatímco modalita označuje spíše význam, jaký je slovesnému tvaru (či jinému výrazu) v daném kontextu připisován, a ne vždy způsob koresponduje s modalitou, resp. jeden způsob může vyjadřovat více modalit a naopak jedna modalita může být vyjádřena vícero způsoby.

„*Et surtout, les modes du verbe et les modalités ne coïncident pas. Une même modalité peut s'exprimer de différentes façons, au moyen de modes et de structures de phrases différentes;*“ (Riegel, Pellat, Rioul 2004: 287)

K podobnému závěru dochází i analýza Šabršulova, která se snaží skutečný význam slovesné modality rozklíčovat pomocí rozboru jejích jednotlivých prvků.

Dle Šabršuly (1986: 224) existují různé způsoby nahlížení na tuto kategorii, a sice pojetí psychologické (postoj mluvčího), logické (vztah k ději a ke skutečnosti) a gramatické (existence specifických paradigm). Gramaticky lze spíše než modalitu popsat slovesný způsob: paradigma *je fais* proti *je fasse*. Tato konstatace pouze ukazuje na formální náležitosti. Problém slovesné modality spočívá v aspektech psychologie mluvčího a vztahu k ději. Vyjadřujeme jak situaci reálnou (asertorickou), objektivní a zřejmou, tak i situaci, o níž pochybujeme (neasertorickou - v *Grammaire méthodique* virtuální), činnost, již přikazujeme vykonat (injunktivní) atd. Bohatá škála jak psychologických postojů mluvčího, tak logických vztahů děje ke skutečnosti vede k tomu, že slovesná kategorie přesně nekorresponduje s mimojazykovou realitou, neboť jednoduše nemáme tolik slovesných způsobů, kolik je možných situací, jež je třeba vyjádřit. Jde tedy o stejný problém, jaký popisuje *Grammaire méthodique*. Na jedné straně existuje omezený počet způsobů, na straně druhé reálný význam (modalita) vycházející z mimojazykové reality.

2.3.2 Slovesné způsoby ve francouzštině

Kategorizace slovesných způsobu ve francouzštině prošla nezanedbatelným vývojem. Za nejproblematictější lze zřejmě považovat postavení kondicionálu. V první polovině 17. století vyděluje Charles Maupas (1632: 183–185) – kromě neosobních forem – čtyři způsoby: indikativ, imperativ, optativ (dnešní subjunktiv) a kondicionál (který však většinou slučuje s optativem s poznámkou, že kondicionál navíc vyjadřuje futurum). Tvary, které dnes pojmenováváme jako kondicionál přítomný a minulý (složený), označuje Maupas jako druhé imperfektum a druhé plusquamperfektum optativu, čímž je řadí

do jedné skupiny se subjunktivem, jehož minulé časy označuje jako první imperfektum a první plusquamperfektum optativu. Užití subjunktivu a kondicionálu jsou si skutečně v některých ohledech blízká; Riegel, Pellat, Rioul (2004: 326) zmiňují např. dřívější použití plusquamperfekta subjunktivu pro hypotetické propozice v minulosti, v kterých dnes figuruje kondicionál: *j'usse été* = *j'aurais été*.

Současná mluvnice rozlišuje pět způsobů, z toho tři osobní (*modes personnels*) a dva neosobní a nečasové (*modes impersonnels et intemporels*): indikativ, subjunktiv, imperativ, infinitiv a participium (Riegel, Pellat, Rioul 2004: 287). Na rozdíl od starších gramatik, které jej vydělují jako samostatný způsob, je kondicionál řazen k indikativu. Důvody pro to jsou jak sémantické (kondicionál v souslednosti časové vyjadřuje „prosté“ futurum), tak formální (blízkost s tvary indikativu futura *je ferai* – *je ferais*). Modální významy pro vyčlenění kondicionálu jako samostatného způsobu nestačí; např. imperfektum či futurum indikativu mohou ve specifických situacích také vyjadřovat různou modalitu (zdvořilost, rozkaz) a jedná se stále o indikativ.

Řazení kondicionálu dle předklasické a současné mluvnice:

Maupas, 1632		Riegel, Pellat, Rioul, 2004	
Optatif		Indicatif	
imparfait de l'opt. I <i>je fusse</i>	imparfait de l'opt. II <i>je serais</i>	...	conditionnel présent <i>je serais</i>
plus-que-parfait de l'opt. I <i>j'usse été</i>	plus-que-parfait de l'opt. II <i>j'aurais été</i>	...	conditionnel passé (composé) <i>j'aurais été</i>

Tabulka č. 1 Řazení kondicionálu dle předklasické a současné mluvnice

Při zpracovávání dat v praktické části je kondicionál pojat moderně a je řazen k indikativu. Kondicionál navíc nemá pro předmět výzkumu přílišnou důležitost, neboť jeho užití často nezávisí primárně na slovesné vazbě *verbum opinandi* + *que* + *modus*, nýbrž na jiných okolnostech (nahlížení děje jako hypotetického – bez ohledu na užití *verba opinandi* – či souslednost časová). Zařazením kondicionálu pod indikativ také vznikají dvě základní kategorie třídění výsledků: *verbum opinandi* + indikativ a *verbum opinandi* + subjunktiv, čímž jasně vynikne konkurence indikativu a subjunktivu jako dvou způsobů stavěných do vzájemné opozice.

2.3.2.1 Indikativ

Z hlediska sémantického je indikativ základním slovesným způsobem a jediným, který vyjadřuje absolutní čas – situuje děj na časovou osu. Disponuje k tomu také největším množstvím časů vyjadřujících minulost, přítomnost i budoucnost. Indikativních časů je celkem deset, pět jednoduchých a pět složených, které odpovídají svým jednoduchým protějškům, a tvoří tak symetrické paradigma. Dále existují i dvojité složené formy, tzv. *surcomposés*. Riegel, Pellat, Rioul (2004 : 297) charakterizují indikativ jako „*mode d'actualisation du procès*“, tedy způsob aktualizující designovaný proces a zasazující jej do konkrétní situace. Z modální perspektivy jsou indikativní časy typicky asertorické (reálné, nesporné), v některých případech ale mohou vyjadřovat modalitu neasertorickou (virtuální, podmíněnou), např. imperfektum a plusquamperfektum v podmínkových větách (*S'il avait, s'il avait eu...*), imperfektum zdvořilosti (*Je voulais vous demander.*), injunktivní futurum (*Tu lui écrira!*) atd.¹ Tato užití indikativu zde nejsou dále rozebírána. Charakteristikou, z níž práce vychází, je základní modální význam indikativu (realita, jistota) v opozici k subjunktivu, který vyjadřuje pravý opak.

2.3.2.2 Subjunktiv

Po indikativu je subjunktiv druhým a posledním slovesným způsobem s úplnou konjugací ve všech osobách. Subjunktiv lze vyjádřit ve čtyřech časech, dvou jednoduchých a dvou složených, nejvíce po indikativu. Subjunktiv imperfekta a plusquamperfekta se dnes již v praxi používají minimálně a jsou vyhrazeny pro velmi formální a literární jazyk. Na rozdíl od indikativu subjunktiv nevyjadřuje futurum. Není též schopen plné aktualizace procesu, nevyjadřuje absolutní čas. Sémantické vymezení subjunktivu proti indikativu se děje ve fázi předcházející konkrétnímu zařazení na časovou osu, ve fázi geneze základního významu, který má sloveso vyjadřovat na základě mimojazykové skutečnosti (Riegel, Pellat, Rioul 2004: 321). Aktualizace procesu subjunktiv nejen že není schopen, svým významem dokonce brání jejímu završení, jak vysvětluje následující odstavec:

„Comme le subjonctif est inapte à situer exactement le procès dans une des trois époques (passé, présent, futur) comme l'indicatif, il ne peut pas saisir l'idée verbale dans sa complète actualisation, mais envisage celle-ci à un stade antérieur, en cours de génération. On l'emploie donc chaque fois que l'interprétation l'emporte sur la prise en

¹ Toto jsou pouze některé příklady, podrobněji viz Riegel, Pellat, Rioul (2004: 297–315)

compte de l'actualisation du procès, lorsque s'interpose entre le procès et sa verbalisation l'écran d'un acte psychique (sentiment, volonté, jugement) qui empêche le procès d'aboutir à son actualisation totale.“ (Riegel, Pellat, Rioul 2004: 321)

Základní charakteristikou subjunktivu je tedy jeho modální význam zahrnující pestrou škálu situací v mimojazykové realitě. Většinou jsou to situace s negativní epistémickou modalitou¹, tedy různým způsobem nereálné² či pochybné. Subjunktiv nepopisuje, kdy se situace stala a jak dlouho trvala, nýbrž jak ji nazíráme.

Vzhledem k závislosti subjunktivu na určitém psychickém procesu se tento způsob zpravidla vyskytuje v závislých větách právě po vyjádření tohoto procesu. V samostatných větách pak má subjunktiv specifický modální význam, např. injunktivní či optativní. Šabršula (1986: 225) subjunktivu přisuzuje vlastní modalitu – neasertorickou – logicky právě pouze v hlavních větách. Ve větách vedlejších se modální význam subjunktivu odvíjí od významu věty hlavní, která již sama vyjadřuje danou modalitu, což vede k redundancím. Např. ve větě „*Je doute qu'il vienne*“ je subjunktiv gramaticky nutný, logicky je však redundantní, neboť vyjadřuje nejistotu, kterou již předeslalo sloveso *douter*. Šabršula (ibid.) tento jev označuje za gramatický pleonasmus a subjunktiv v této roli za kongruenční.

2.3.2.3 Konkurence indikativu a subjunktivu – sémantické nuance

V konstrukcích, kde je subjunktiv jedinou přípustnou variantou, dochází, jak je popsáno výše, k redundancím. Existují však případy, kdy lze použít jak indikativ, tak subjunktiv, přičemž na užití konkrétního slovesného způsobu skutečně závisí význam věty. Riegel, Pellat, Rioul (2004: 324–325) uvádí tři takové situace:

1. Polysémické uvozovací sloveso, jehož význam se změní dle způsobu v závislé větě:

(1)³ *Je dis qu'il viendra demain.*

(2) *Je dis qu'il vienne demain.*

Druhá varianta vyjadřuje vůli, v češtině lze rozdíl vyjádřit spojkami *že*, resp. *aby*.

¹ Epistémická (jistotní) modalita se pohybuje na škále negativní (nejistota) – pozitivní (jistota). Zde pro potřeby vyjádření relativity pracujeme s pojmy vyšší a nižší. Nižší = méně jisté, vyšší = více jisté.

² V některých případech subjunktiv sice vyjadřuje reálný fakt, k prosté informaci však přidává pocit či názor mluvčího, např. ve větě: *Je regrette qu'il ne soit pas venu.*

³ Příklady jsou číslovány pro každou kapitolu zvlášť.

2. Sloveso vyjadřující modalitu typu *sembler*, kde jde o míru objektivitu sdělení:

(3) *Il semble qu'elle a compris.*

(4) *Il semble qu'elle ait compris.*

Indikativ popisuje děj takový, jaký se zdá být, zatímco subjunktiv zdůrazňuje subjektivitu sdělení.

3. *Verbum opinandi* v tázací či záporné větě:

(5) *Je ne pense pas qu'il viendra. Crois-tu qu'il viendra?*

(6) *Je ne pense pas qu'il vienne. Crois-tu qu'il vienne?*

Všechny varianty jsou správně, přičemž volba subjunktivu zdůrazňuje fakt, že se jedná pouze o interpretaci a sdělení nemusí být pravdivé.¹

Třetím bodem se dostáváme k tématu této práce, k syntaxi *verb opinandi*. Jak je patrné z příkladů (5) a (6), i dnes po těchto slovesech existuje konkurence indikativu a subjunktivu, omezuje se však na otázky a na záporné věty. Historicky byla tato konkurence živá i ve větách oznamovacích kladných. V následujících kapitolách budou představena pravidla užití slovesného způsobu po *verbech opinandi*, konkrétně po slovesech *penser* a *croire*, v moderní a ve starší francouzštině.

¹ Podrobněji pro všechny tři situace viz Riegel, Pellat, Rioul (2004: 324–325)

3. MODUS PO SLOVESECH PENSER A CROIRE V MODERNÍ FRANCOUZŠTINĚ

Slovesa *penser* a *croire* jsou typickými zástupci *verb opinandi*. Jejich významová škála je široká a často jsou užitá i jinak než jako uvození názoru. Srovnajme věty

(1) *Je crois en Dieu.*

(2) *Je crois que cette histoire est vraie.*

(3) *Il faut bien penser l'aménagement des immeubles.*¹

(4) *Je pense à ce qu'il m'a dit.*

(5) *Il pense que c'est inutile.*

Ve větě (1) má sloveso *croire* význam *věřit* ve smyslu náboženské víry, ve větě (3) je sloveso *penser* použito ve významu *rozvážit* a ve větě (4) sloveso *penser* vyjadřuje, na co myslím, nikoliv, co si o tom myslím. Tyto věty tak nevyjadřují názor; jako *verba opinandi* jsou slovesa užitá pouze ve větách (2) a (5). Situacemi, kdy jsou slovesa *croire* a *penser* užitá v jiném významu než jako *verba opinandi*, se tato práce nezabývá.

Penser a *croire* vyjadřující názor fungují pro svůj význam často jako uvozující slovesa. Napojení závislého syntagmatu může být různé, a to zejména v závislosti na tom, zdali se podměty pro obě slovesa shodují: „*Je pense venir.*“ proti „*Je pense qu'il viendra/vienne.*“, viz část 2.1.

U slovesa *croire* nalezneme také pronominální variantu, jež vyjadřuje názor, jaký máme sami na sebe. Stejně jako v češtině mívá pejorativní konotaci:

(6) *Il s'en croit beaucoup.* Myslí si o sobě příliš. (Bubnová, Hořejší 1961: 221)

Z hlediska slovesného způsobu jsou relevantní pouze případy, kdy daná slovesa uvozují podřadné souvětí, a sice konstrukce *penser que* a *croire que*.

¹ Příklad převzat z Larousse.fr : *Penser*: verbe transitif. *Larousse* [online]. [cit. 2016-12-19]. Dostupné z: <http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/penser/59270?q=penser#58908>

3.1 CROIRE QUE / PENSER QUE + PROPOZICE

Vedlejší věty závislé na konstrukcích *penser que* a *croire que* patří francouzskou terminologií do skupiny vět přímo komplementárních k daným slovesům (*compléments directes du verbe*) – viz část 2.2, jimž *Grammaire Méthodique* věnuje tento odstavec:

„*Ce sont les complétives les plus fréquentes et les plus typiques: Nous savons que la terre est ronde – Je souhaite que tu réussisses. Les verbes (ou locutions verbales) dont elles dépendent se réfèrent à des actes psychologiques et ont donc pour sujets des êtres animés, généralement humains. Il peut s’agir de déclarations, de jugements, de sentiments, ou encore de volontés. Beaucoup de verbes (mais pas tous) désignant de telles réalités ont la propriété de se construire avec une complétive : c’est le cas de ... de penser, croire, juger,*“ (Riegel, Pellat, Rioul 2004: 491–492)

Výběr slovesného způsobu je dnes po slovesech *penser* a *croire* standardizovaný:

„*L’indicatif est de règle après des verbes comme : déclarer, penser, croire, espérer, décider, le subjonctif est obligatoire après craindre, souhaiter, se réjouir, vouloir, permettre...*“ (Riegel, Pellat, Rioul 2004: 492)

Pravidlo však neplatí pro všechny typy vět (viz též část 2.3.2.3):

„*Mais le plus remarquable est qu’un certain nombre de verbes normalement construits avec l’indicatif admettent le subjonctif lorsqu’ils sont à la forme négative ou interrogative.*“ (ibid.)

K takovým slovesům patří i *verba opinandi* (ibid.):

(7) *Je crois qu’il viendra.*

(8) *Je ne crois pas qu’il vienne. (ou qu’il viendra)*

(9) *Crois-tu qu’il vienne ? (ou qu’il viendra)*

Mluvnice se nezmiňuje o případě negativní otázky, ale lze předpokládat, že vzhledem ke kumulaci negace s otázkou i zde lze použít subjunktiv.

Hendrich, Radina, Tláškal (2001: 625) udávají pro slovesa *croire* a *penser* toto pravidlo: v oznamovacích kladných větách je třeba užít indikativ, v záporných subjunktiv.

Dále je rozvedena problematika způsobu v otázkách, kde je mu připisována distinktivní významová platnost (Hendrich, Radina, Tláskal 2001: 625):

(10a) *Croyez-vous qu'il pleuvra?* (Neutrální – informativní dotaz.)

Myslíte, že bude pršet?

(10b) *Croyez-vous qu'il pleuve?* (Pochybovačná otázka.)

Myslíte, že bude pršet? (... že by pršelo?)

Subjunktiv v otázce má význam pochybnosti. Tazatel pochybuje, že by na otázku dostal kladnou odpověď, případně se ptá na něco, o čem neví vůbec nic. Podobný význam prostředkuje podmiňovací způsob (ibid.).

Šabršula (1986: 265) *verbum opinandi* v oznamovací kladné větě připisuje indikativ, resp. non-subjunktiv, ve všech ostatních případech uvádí jako možnost jak indikativ, tak subjunktiv. Jde o případy, kdy jsou hlavní věty záporné, tázací nebo podmínkové. U podmínek Šabršula (ibid.) sice připouští subjunktiv jako variantu, indikativ by nicméně měl převládat. Pro záporné věty pak uvádí následující příklad (ibid.):

(11a) *Il est certain que Pierre ne croit pas que Jean est venu.*

(11b) *Pierre ne croit pas que Jean soit venu.*

V prvním případě je autoru i adresátu projevu jasné, že *Jean est venu*. Pierre tomu sice nevěří, ale je to pravda. Druhý případ však Jeanův příchod zpochybňuje a mluvčí nevylučuje, že by Pierrova nejistota mohla být oprávněná.

V žádné z konzultovaných mluvnic nebyl co do slovesného způsobu mezi slovesy *penser* a *croire* činěn rozdíl, pro obě slovesa lze tedy předpokládat společný úzus:

	oznamovací věta		otázka		podmínka	
	kladná	záporná	kladná	záporná	kladná	záporná
croire + que	indikativ	subjunktiv	indikativ	subjunktiv?	indikativ	subjunktiv?
penser + que		(indikativ)	(subjunktiv)	(indikativ)?	(subjunktiv)	(indikativ)?

Tabulka č. 2 Způsob po *verbu opinandi* v moderní francouzštině

(tvar v závorce je minoritní)

? = vlastní předpoklad nepodložený informacemi z mluvnic

3.2 CROIRE QUE / PENSER QUE – KORPUSOVÁ ANALÝZA

Teoretické informace shrnuté v tabulce č. 2 bylo dobré ověřit na korpusových datech. Zároveň mohla být doplněna informace o záporných otázkách a podmínkách. Výzkum současné situace není stěžejním tématem této práce, a tak je tato korpusová analýza pouze stručná a spíše orientační a nezohledňuje všechny možné aspekty problému.

Analýza byla provedena v rozhraní Kontext ČNK v paralelním korpusu InterCorp¹ (pouze ve francouzské části), verzi 8, v menší míře pak pro nedostatečný počet výskytů v InterCorpu též v jednojazyčném korpusu FrWaC.² Pro každé sloveso byl vypočítán podíl indikativu a subjunktivu v šesti kategoriích:

1. modus po kladné oznamovací větě
2. modus po záporné oznamovací větě
3. modus po kladné otázce
4. modus po záporné otázce
5. modus po kladné podmínkové větě (*si + verbum opinandi*)
6. modus po záporné podmínkové větě (*si + verbum opinandi*)

Analýza pracovala se vzorkem 100 vyhovujících výsledků³, vyjma záporných podmínkových vět, u nichž nebyl dostatečný počet výskytů. Cílem bylo hledat výsledky primárně v InterCorpu, a to ve všech částech kromě subkorpusu filmových titulků (*Subtitles*), které bývají často rychlými amatérskými překlady. Při malém množství výskytů byly použity i titulky a korpus FrWaC (francouzské texty z webových stránek). Následující tabulka obsahuje přehled použitých (sub)korpusů:

	oznamovací +	oznamovací –	otázky +	otázky –	podmínky +	podmínky –
croire	InterCorp bez <i>Subtitles</i>			celý InterCorp		InterCorp + FrWaC
penser	InterCorp bez <i>Subtitles</i>		celý InterCorp	InterCorp + FrWaC		

Tabulka č. 3 Přehled subkorpusů pro analýzu moderní francouzštiny

+ kladná věta, – záporná věta

¹ Nádvorníková, O. – Vavřín, M.: *Korpus InterCorp – francouzština, verze 8 ze 4. 6. 2015*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2015 [online]. [cit. 2016-12-19]. Dostupné z: <http://www.korpus.cz/>

² Ferraresi, A. – Bernardini, S. – Picci, G. – Baroni, M.: *frWaC*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2013 [online]. [cit. 2016-12-19]. Dostupné z: <http://www.korpus.cz/>

³ vyhovující = hledaná struktura, po níž následuje sloveso ve tvaru, u něhož lze jasně učit slovesný způsob, tedy ne tvary typu *demande*, *devions*, *permettent* atp.

Byly použity následující formy dotazů typu CQL:

pro sloveso *croire*

```
[lemma="croire"][lemma="que"]  
[lemma="ne"][lemma="croire"][lemma="pas"][lemma="que"]  
[lemma="si"][] {0,5} [lemma="croire"][] {0,5} [lemma="que"]  
[lemma="si"][] {0,5} [lemma="ne"][] {0,5} [lemma="croire"][] {0,5} [lemma="pas"][]  
{0,5} [lemma="que"]
```

obdobně pro sloveso *penser*

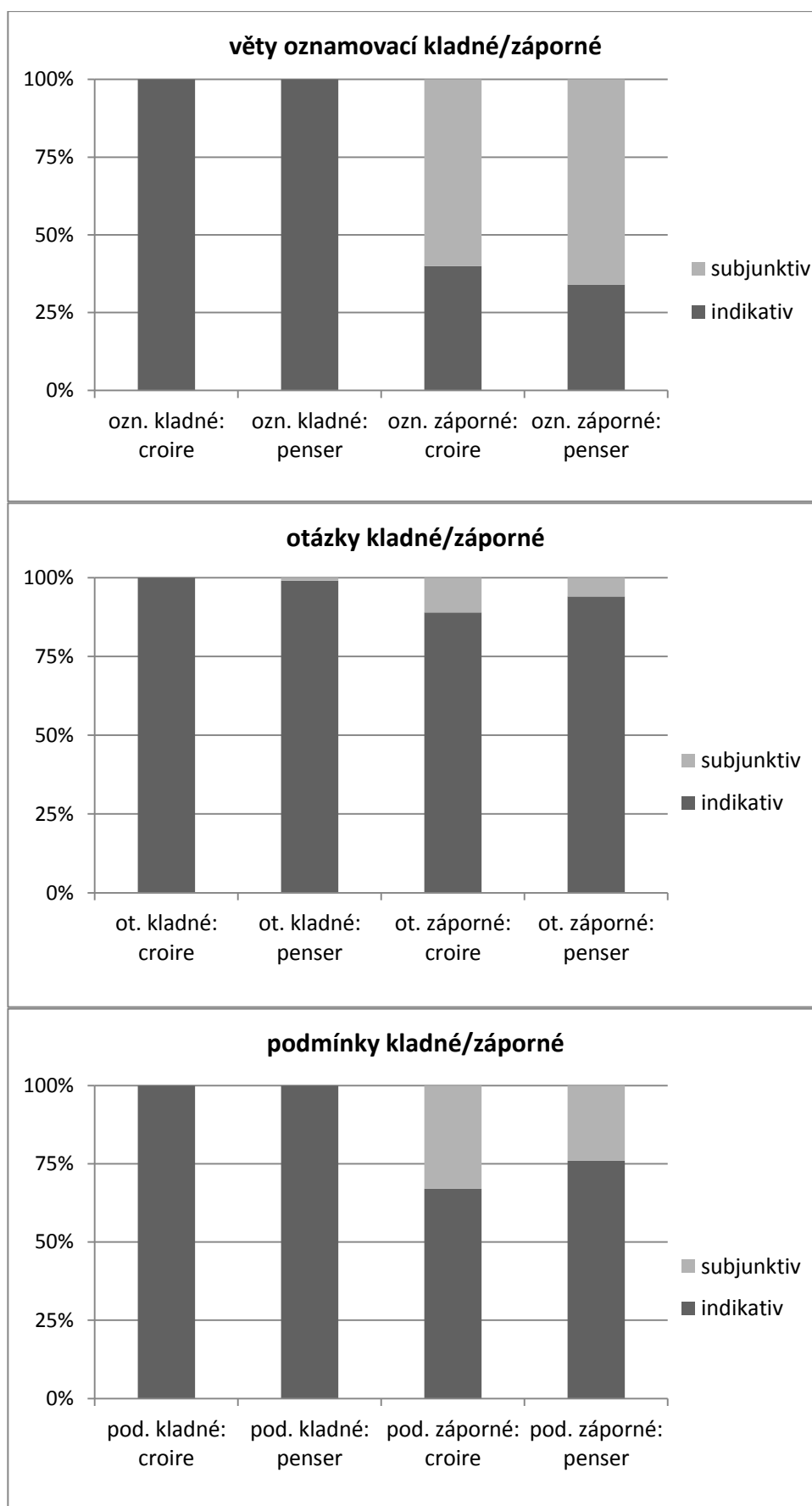
```
[lemma="penser"][lemma="que"]  
[lemma="ne"][lemma="penser"][lemma="pas"][lemma="que"]  
[lemma="si"][] {0,5} [lemma="penser"][] {0,5} [lemma="que"]  
[lemma="si"][] {0,5} [lemma="ne"][] {0,5} [lemma="penser"][] {0,5} [lemma="pas"][]  
{0,5} [lemma="que"]
```

Tázací věty byly vyhledávány formou dotazu pro větu oznamovací a následně mechanickým hledáním otazníků v internetovém prohlížeči pomocí fce Ctrl+F. Formy dotazů nejsou vyčerpávající a nepokrývají celé hledané paradigma. Vzhledem k dostatečnému počtu výskytů nebylo kromě podmínkových vět nutné počítat s mezerami mezi lemmaty. Filtr nenašel např. otázky inverzí. Navíc není stanovena podmínka, aby zdrojovým jazykem byla francouzština. Vzhledem k faktu, že se jedná pouze o stručnou ilustraci, však není vyčerpávající popis celého paradigmatu považován za nutný.

3.2.1 Výsledky

Následují výsledky stručné korpusové analýzy konstrukcí *penser que* a *croire que* v moderní francouzštině. Data jsou zanesena do tří grafů dle typu věty. Každý graf obsahuje údaje pro obě slovesa v kladné i záporné podobě v těchto kategoriích:

1. věty oznamovací (ale ne podmínky)	<i>Je crois / ne crois pas que...</i>
2. věty tázací	<i>Tu crois / ne crois pas que... ?</i>
3. věty podmínkové	<i>Si je pense / ne pense pas que...</i>

Grafy č. 1, 2, 3 Podíl indikativu a subjunktivu v moderní francouzštině

Procenta vyjadřují též absolutní počet, pouze v případě dvou sloupců vpravo v posledním grafu bylo nutno přepočítat absolutní počet výskytů na procenta, protože se u záporných podmínek nenašlo 100 výskytů (63 pro *croire*, z toho 42 indikativ, a 98 pro *penser*, z toho 74 indikativ).

Nejedná se o zevrubnou analýzu a lze učinit pouze orientační závěry. Dominance indikativu v kladných větách se 100% potvrdila, a to i v otázkách a podmínkách. Pouze v jednom případě, u slovesa *penser*, byla otázka v subjunktivu. Zajímavější byla situace u souvětí se zápornou hlavní větou. Po oznamovacích záporných větách subjunktiv převažuje s 60 %, resp. 66 %. V záporných otázkách je ale subjunktiv zastoupen pouze 11 % u slovesa *croire*, u slovesa *penser* dokonce jen 6 %. Tento výsledek může souviset s vyšší epistémickou modalitou záporné otázky. „*Tu ne crois pas que c'est vrai?*“ obsahuje ze strany tazatele méně pochybností než kladná otázka. Zatímco kladná otázka bývá neutrální, záporná otázka již u tazatele mnohdy předpokládá kladný názor, potřebu ujištění, údiv nad případným opačným názorem druhého apod., tedy určitou negaci negace. Často se také může jednat o řečnické otázky.

V záporných podmínkových souvětích je subjunktiv zastoupen více než v otázkách, 33 % (*croire*), resp. 24 % (*penser*), na rozdíl od nepodmínkových oznamovacích záporných vět však není majoritní, zřejmě opět z důvodů sémantických: podmiňování záporného faktu jej do jisté míry neguje: „*Si je ne croyais pas que...*“ implikuje nevyřčené „*mais je le crois*“.

Data ukazují na jasnou dominanci indikativu, jehož procento je nemalé i u záporných vět; u záporných otázek a záporných podmínek dokonce většinové. Zejména vzhledem k výsledkům v těchto kategoriích by bylo zajímavé provést podrobnější výzkum i na moderní francouzštině. Zde konzultované mluvnice záporným větám přisuzují subjunktiv, jeho reálné užití mluvčími v praxi však nemusí být tak časté a možná stále pokračuje proces, kdy subjunktiv přenechává místo indikativu. Děje-li se tak dnes u vět záporných, před čtyřmi sty lety se ústup subjunktivu týkal vět kladných.

4. MODUS PO SLOVESECH *PENSER* A *CROIRE* V PŘEDKLASICKÉ A KLASICKÉ FRANCOUZŠTINĚ

Po stručné analýze zkoumaného jevu v moderní francouzštině následuje podrobnější rozbor situace v období předklasickém a klasickém.

4.1 PERIODIZACE

Diachronní výzkum pokrývá dobu 171 let a zasahuje do tří století. Data pro praktickou část byla získána z korpusu FRANTEXT z let 1550–1720. Tyto roky vymezují období, kdy se francouzština plně emancipuje jako úřední jazyk a vytlačuje z této pozice latinu, kdy zesilují snahy o kodifikaci jazyka a vydání slovníku, období, kdy ustupuje středověký a renesanční plurilingvismus, mizí latinismy a medievalismy a oficiální jazyk dostává jasná pravidla. Právě v této době dochází k výrazné proměně užití slovesného způsobu po *verbech opinandi*. K největšímu posunu zřejmě došlo během 17. století, pro lepší zachycení trendu byla zmapována doba o něco delší s přesahy do století 16. a 18.

Při vymezení časového období se nutně dotkneme otázky periodizace a terminologie s ní spojené. Zde jsou kombinovány dva základní způsoby rozdělení a pojmenování etap vývoje, 1) dle století, jež se nabízejí jako jasné a přehledné mezníky, a 2) pomocí pojmů předklasická a klasická francouzština, které sice vycházejí z vývoje francouzského jazyka a literatury, jejich vymezení však není jednoznačné.

V historických mluvnicích se období raného novověku nejčastěji dělí dle století. Příkladem budiž Gougenheim: *Grammaire de la langue française du seizième siècle* (1994) nebo Spillebout: *Grammaire de la langue française du XVIIe siècle* (1985). Činí tak i Mireille Huchon ve stručném přehledu *Histoire de la langue française* (2002), kde po dvou obdobích středověké francouzštiny, *ancien français* (9. – 13. stol.) a *moyen français* (14. – 15. stol.), následují kapitoly *La Renaissance* (16. stol.), *XVIIe siècle* a *XVIIIe siècle*.

Zastavme se nejprve u této periodizace. Zde mapované období zasahuje do tří století, jejichž stručnou charakteristiku přináší Huchon na začátku příslušných kapitol.¹

16. století, století renesanční, tenduje k polyvalenci a synonymii jakožto bohatosti jazyka:

¹ Úvody ke kapitolám jsou na těchto stránkách: Huchon (2006: 127–131, 173–175, 203)

„Le XVIe siècle est une période d'exceptionnelle effervescence linguistique en un temps de plurilinguisme et de développement de l'imprimerie. Le français coexiste avec le latin, langue véhiculaire et langue d'enseignement, caractérisée par la diversité de ses formes et de ses prononciations.“ (Huchon 2002: 127)

17. století začíná renesanční polyvalenci vnímat negativně a snaží se dosáhnout specializace a klasifikace každého slova. Jazyk se výrazně proměňuje:

„S'il est un symbole qui pourrait rendre compte de la langue du XVIe siècle, c'est celui de la cornucopia, « corne d'abondance ». Le XVIIe siècle affiche apparemment un tout autre idéal : celui du mot juste et de la pureté de la langue. La synonymie, considérée comme une richesse au siècle précédent, n'est plus favorisée. Chaque mot tend à se spécialiser : par exemple, les formes qui étaient indifféremment préposition ou adverbe, pronom ou adjectif, restreignent leurs emplois à l'une ou à l'autre de ces catégories.“ (Huchon 2002: 173)

18. století pak potvrzuje francouzštinu jako univerzální jazyk vzdělané Evropy:

„Le XVIIIe siècle s'inscrit dans l'histoire comme le siècle de l'universalité de la langue française et comme celui de l'idéal de la langue unique parlée par tous, véhiculé par l'idéologie révolutionnaire influencée par les philosophes du langage. Le français y est « la langue de la Raison et de la Liberté » (abbé Grégoire).“ (Huchon 2002: 203)

18. století se tato práce dotkne pouze okrajově, zejména pro statistické účely, stěžejní je pro ni francouzština dvou století předešlých.

Periodizace po stoletích bude vždy pouze přibližná, je však praktická. Vzhledem k tomu, že většina ze zde použitých mluvnic se stoletím jako periodizačním mezníkem pracuje, je pro základní teoretický popis použito i zde. Charakteristika jednotlivých století ale není bez přesahů a neplatí po dobu celých 100 let ve stejné míře.

Pro jazyk mezi roky 1550–1715 se vžily též názvy předklasická a klasická francouzština (viz zejména studie autorů Combettes a Marchello-Nizia), jak zmiňuje např. Jaroslav Štichauer, když o francouzštině této doby hovoří jako o jazyku, *„que l'on a pris l'habitude d'appeler français préclassique et français classique“* (Štichauer 2014: 11).

Tato terminologie odkazuje přímo na různé fáze v evoluci jazyka, pro které předpokládá společné rysy, např. vývoj směrem k povinnému podmětovému klitiku

(semble > il semble) či zánik inverze (hier fut il > hier il fut) během předklasického období datovaného přibližně do let 1550–1640/50, viz Štichauer (2014: 19). Vývoj slovesného způsobu po *verbech opinandi* by mohl být jednou z dalších charakteristik předklasického a klasického jazyka. Pojmů „předklasický“ a „klasický“ užívají např. Nathalie Fournier či o sto let dříve Ferdinand Brunot. Tato práce se jim nevyhýbá, vzhledem k jejich nejednotnému vymezení jsou však užívány obezřetně a jsou doplněny přesnějšími údaji. Problematicnost dokládá např. fakt, že Brunot stanovuje počátek klasického období až do roku 1660 a o první polovině 17. století pojednává ve svazku *La Formation de la Langue classique*¹, zatímco Fournier pojmenovává jako *Grammaire du français classique*² mluvnici věnovanou celému 17. století.

4.2 CROIRE, PENSER, CUIDIER

I v předklasickém a klasickém období byla typickými *verby opinandi* slovesa *croire* a *penser*. Mimo ně existovalo sloveso *cuidier*, jež je významově řazeno mezi ně. Často bylo užíváno ještě v 16. století, poté však ustupuje slovesům *croire* a *penser*. Významový rozdíl mezi slovesy *croire*, *penser* a *cuidier* popisuje stránka „Études littéraires“:

„La relation de ce verbe (*cuidier*) avec *penser* et *croire* : *penser* implique plutôt l'idée d'une déduction intellectuelle rigoureuse ; *croire* implique plutôt une idée de confiance irrationnelle. *Cuidier*, à mi-chemin entre les deux, ne distingue pas adhésion rationnelle et opinion instinctive.“³

Mimo význam vyjádření názoru mělo *cuidier* ještě dva základní významy:

„Construit avec l'infinitif, il traduit l'imminence contrecarrée au sens de « faillir, manquer de » : *cuida cheoir*, « il faillit tomber ». On a le même décalage entre les faits réels et ce qui aurait pu être.“⁴

„En construction pronominale, le verbe prend le sens péjoratif d' « être présomptueux » (littéralement, « se croire, penser être », du latin *praesumere*).“⁵

¹ Brunot: HLF (Histoire de la Langue Française, d'après HLF), Tome III La Formation de la Classique (1909)

² Fournier: Grammaire du français classique (2002)

³ CUIDIER, QUIDIER: Ancien français. *Études littéraires* [online]. [cit. 2016-11-08]. Dostupné z: <http://www.etudes-litteraires.com/cuidier.php>

⁴ *ibid.*

⁵ *ibid.*

Tento výzkum se zaměřuje pouze na slovesa *croire* a *penser*, i proto, že jsou živá i v dnešním jazyce, a lze tak učinit srovnání s moderní francouzštinou.

4.3 CROIRE QUE / PENSER QUE + PROPOZICE

V předklasickém a klasickém období byla v propozicích závislých na konstrukcích *croire que* a *penser que* konkurence subjunktivu a indikativu zřejmě živější než dnes. Nejprve se blíže podíváme na to, jak tento jev popisují současné, resp. starší (Brunot, Haase) historické mluvnice, v další části pak, jak byla problematika teoretizována v dobových gramatikách (Maupas, Oudin, T. Corneille aj.).

4.3.1 Historické mluvnice

Následující odstavce obsahují syntézu poznatků získaných z historických mluvnic. Informace v nich se mezi sebou mnohdy liší, tento rozdíl je však dán spíše různou mírou podrobnosti než výrazně odlišnými stanovisky.

4.3.1.1 Šestnácté století

16. století je stoletím bohatosti jazyka. Pro indikativ a subjunktiv ve větách závislých na *verbech opinandi* většinou neexistují jasná pravidla, jež by striktně jeden ze způsobů zakazovala. Rozhodnutí je na mluvčím, který volí tu či onu formu podle míry pochybnosti (negativní či pozitivní epistémické modality).

Následující tabulka uvádí, jak *verba opinandi* pojmenovávají konzultované mluvnice.

Brunot (1927)	verbes signifiant <i>croire</i> et <i>penser</i> (+ <i>cuidier</i>)
Gougenheim (1994)	verbes signifiant « croire »
Lardon, Thomine (2009)	verbes d'opinion

Tabulka č. 4 Jak *verba opinandi* pojmenovávají jednotlivé mluvnice I

Teoretická literatura se shoduje na vzájemné konkurenci indikativu a subjunktivu. Gougenheim (1994: 131) a Lardon, Thomine (2009: 234) shodně udávají, že indikativ vyjadřuje čistý a prostý názor (*opinion pure et simple*), zatímco subjunktiv značí pochyby, ironii, interpretovaný fakt. Gougenheim (1994: 131) dokládá i případy, kdy se v jednom

souvětí vyskytují oba způsoby, přičemž subjunktiv vyjadřuje menší jistotu o dané informaci:

(1) *L'apprentis pensoit qu'il demandoit ce drap gris qui estoit resté du manteau et qu'il le voulust rendre à son compere le chaussetier (Bonaventure des Periers, nouvelle 16, t. I, p. 209).*¹

Gougenheim (1994: 131) cituje též dvě souvětí z Rabelaise, kde užití subjunktivu vnímá buď jako ironii, nebo jako imitaci jednoho z užití konjunktivu v latině, ve kterém tento způsob značí pouze fakt závislosti věty a jiný význam nemá.

Brunot mezi významy subjunktivu uvádí pouze pochybnost a situaci, kdy mluvčí věří v něco, co není pravda. Následuje příklad, kde subjunktiv značí, že jde spíše o hypotézu než o silné přesvědčení (Brunot 1927: 445–446):

(2) *Timaeus se doute, qu'il y ait eu deux de ce nom, en diuers temps : mais (sous-entendez : il pense) que l'un ayant esté plus renommé que l'autre, on luy ait attribué les faits de tous les deux (ce n'est qu'une hypothèse)... (Vie de Lycurgue, 47, D–E).*

Vliv a míra pochybnosti jsou pak dle Brunota (1927: 446) velmi jemné (*délicat*) a slovesa je mohou přenášet i na relativní konstrukce následující po infinitivu:

(3) *lequel ie pense estre d'un livre qui ne soit point imprimé... (Apol., II, 69). (ibid.)*

Není bez zajímavosti, že autor vypisuje několik příkladů se subjunktivem, s indikativem však nikoliv: takové příklady ani není třeba jmenovat (Brunot 1927: 445). To implikuje, že i přes živou konkurenci obou způsobů je již v 16. století indikativ častější.

O způsobu po *verbech opinandi* v podmínkách a otázkách mluvnice mnoho neříkají. Brunot (1927: 448) k těmto typům vět obecně řadí subjunktiv s tím, že oba umocňují pochybnost. Lardon, Thomine sice jako příkladovou větu se subjunktivem zvolily podmínku, spíše než jí však autorky subjunktiv odůvodňují ironickým kontextem. Dále subjunktiv asociují s významy bláhové, ošemetné naděje (*espoir fallacieux*), kritickým soudem (*jugement critique*) či vypravěčovým distancováním se od mluvčího (*une prise de position du narrateur qui se démarque du personnage*):

¹ Pro kompletní bibliografické údaje o zdroji v závorce viz seznam na konci práce.

(4) *Si croyez que le feu soit le grand maistre des ars, comme escript Ciceron, vous errez, et vous faictez tord.* (Rabelais, *QL*, 57, p. 672) (Lardon, Thomine 2002: 235)

4.3.1.2 Sedmnácté století

Jazyk sedmnáctého století směřuje k jednoznačnosti a jasnějším pravidlům. Tomu může odpovídat i tendence prosazování indikativu jako základního způsobu po *verbech opinandi*. Sémantické nuance, jež dříve zachycoval subjunktiv, se postupně vytrácejí, případně musejí být vyjádřeny jinými prostředky. Ustupování subjunktivu je však pozvolné a příchod 17. století nepředstavuje žádný zlom. Vývoj naopak probíhá zejména v průběhu tohoto století.

Následující tabulka uvádí, jak *verba opinandi* pojmenovávají konzultované mluvnice.

Haase (1898)	verbes dits de supposition
Brunot (1909, 1939)	le verbe principal signifie <i>croire, penser</i>
Spillebout (1985)	verbes d'opinion
Fournier (2002)	verbes d'opinion

Tabulka č. 5 Jak *verba opinandi* pojmenovávají jednotlivé mluvnice II

Oproti 16. století je situace v 17. století složitější a dobové i historické mluvnice se ve svém výkladu často liší. Zatímco Haase a Spillebout hovoří o konkurenci subjunktivu a indikativu po celé 17. století a toto tvrzení dokládají na příkladech z literatury, viz Haase (1898: 194–195) a Spillebout (1985: 223), Brunot (1939: 1000) dochází k závěru, že je subjunktiv v druhé polovině století již marginální, a to zejména pro sloveso *croire*.

Spilleboutův příklad věty se subjunktivem z druhé poloviny století:

(5) *On croyait que son esprit allât revenir.* - *Mme de Sévigné*, (5 fév. 1672). (Spillebout 1985: 223)

Užívání subjunktivu po celé 17. století zdůvodňuje Spillebout (ibid.) potřebou zachování možnosti vyjádřit nejistotu:

„Il s'agit, on le voit d'un tour bien attesté, et qui se justifie si l'on considère que dans une opinion personnelle il peut subsister une marge d'incertitude.“

Užívání subjunktivu až do konce století dokládá sice i Fournier, za normální způsob po *verbech opinandi* však již považuje indikativ, viz Fournier (2002: 345).

Brunot dělí 17. století do dvou svazků (III. a IV. svazek HLF): *Formation de la classique*, 1600–1660, a *La Langue classique*, 1660–1715, a *verbům opinandi* se věnuje v každém z nich, díky čemuž získáme informaci o první a druhé polovině století zvlášť. A dle Brunota se tato období skutečně liší. Ve III. svazku (1600–1660) autor cituje Oudina a Maupase, přičemž pro oba gramatiky je území vzájemná konkurence subjunktivu a indikativu v závislosti na jistotě mluvčího. V první polovině 17. století tak přetrvává situace popsaná pro století předešlé.

Ve IV. svazku HLF (1660–1715) se Brunot opět opírá především o analýzy soudobých gramatiků, Corneille a Andryho de Bois-Regarda. Oba se shodují na indikativu jakožto jediném správném způsobu v kladné větě, Corneille ale navíc přidává několik velmi konkrétních pravidel, kdy tomu tak být nemusí. Tato pravidla budou rozebrána v části věnované soudobým gramatikům (4.3.2.2). Nakonec Brunot (1939: 1000) přichází se závěrem, že v druhé polovině 17. století po kladných *verbech opinandi* v oznamovací větě konkurence indikativu a subjunktivu definitivně končí:

„Là se termine, malgré quelques exemples contraires, une longue histoire. C'en est fait de la fine distinction que l'instinct avait créée entre la croyance à une chose exacte et l'autre. Le mode les distinguait, et les grammairiens de 1640 en avaient même fait une règle. Malheureusement Vaugelas l'oublia, la méconnut ou la rejeta. Une nuance cessait ainsi de se marquer.“

Tato konstatace platí zejména u slovesa *croire*. Pro sloveso *penser* Brunot (1939: 1001) připouští nezanedbatelný výskyt subjunktivu i v druhé polovině století.

Fournier (2002: 345) se zabývá otázkou míry ztotožnění se mluvčího s názorem:

„Quand le sujet de l'énoncé est autre que je, l'indicatif laisse a priori ouvert le problème de l'adhésion du sujet énonciateur à l'opinion assertée par le sujet de l'énoncé : on ne sait pas, autrement que par le contexte élargi ou la situation, quelle est la position du locuteur face à l'état de choses consigné par la complétive, s'il prend en charge ou non l'assertion....“

Významová nuance, již indikativ nezachytí, však existuje i v případě, že je hlavní věta v první osobě. Zde je problém dobré víry mluvčího a průkaznosti jeho názoru:

„*De même, quand le sujet est je, l'indicatif ne permet pas de juger de la bonne foi du locuteur qui énonce la complétive, ni de la pertinence de son opinion.*“ (Fournier 2002: 345)

Výše zmíněné i jiné významové rozdíly, které lze obecně shrnout jako zdrženlivost, rezervovanost (*réticence*) mluvčího, umí vyjádřit právě subjunktiv, kterého lze užít z mnoha důvodů, a, jak autorka připomíná, ne pouze v případě pochyb či nereality. Příkladem budiž volba subjunktivu ve chvíli, kdy mluvčí referuje o názoru, který dříve zastával, ale již nezastává. Uvozovací sloveso je logicky v minulém čase:

(6) *Je pensais qu'à l'amour son cœur toujours fermé / **Fût** contre tout mon sexe également armé. (Racine, Ph., 1207-1208) - 1677 : Phèdre a été détrompée de son erreur.* (Fournier 2002: 346)

Volba mezi subjunktivem a indikativem je volbou výpovědní (*choix énonciatif*) a lze ji vysvětlit vztahem mluvčího k danému okamžiku promluvy (*locuteur moi-ici-maintenant*). Indikativ převládá jako „normální způsob“ a uplatňuje se i v případech, kde by se významově mohl hodit subjunktiv, což přináší problém nerozlišitelnosti jemných nuancí. Tam, kde je mluvčí chce vyjádřit, použije subjunktiv, který tak v jisté míře přetrvává až do konce století.¹

Co se týče vět záporných, podmínkových a tázacích, lze dle Brunota (1909: 568) užít oba způsoby, leč subjunktiv je živější a půvabnější (*plus vif et de meilleure grace*), – citát z Maupase. Ve IV. svazku HLF autor přidává informaci o možném častějším výskytu subjunktivu po *verbu opinandi* v podmiňovacím způsobu (Brunot 1939: 1001), pro Maupase (1632: 295) však v tomto případě nemá modus distinktivní sémantickou platnost.

(7) *Et j'aurais après cru qu'on me l'eust dérobée. (Mol., I, 123, Et., v. 206).* (Brunot 1939: 1001)

Haase (1898: 195) pro záporné věty čerpá z Vaugelase, který jak po „je ne *crois pas que*“, tak po „je ne *pense pas que*“ udává jako pravidlo subjunktiv, byť připouští, že v případě druhého slovesa bývá chybně nahrazován indikativem.

¹ Pro podrobný výklad s příklady viz Fournier (2002: 244–247)

4.3.1.3 Shrnutí poznatků z historických mluvnic

Všechny konzultované mluvnice konstatují větší či menší konkurenci indikativu a subjunktivu během 16. i 17. stol., často však upozorňují na stále marginálnější podíl subjunktivu v kladných větách, zejména po roce 1650. Pro negaci, otázku a podmínku panuje shoda na konstantní dominanci subjunktivu. Pravidla pro kladné oznamovací věty, kterým se literatura věnuje nejvíce, jsou shrnuty v následujících tabulkách:

Indikativ / subjunktiv v 16. století – kladné oznamovací věty:

	<i>verbum opinandi</i> + indikativ / subjunktiv (kladná věta)
Brunot	oba způsoby se potkávají, subjunktiv = pochyby, hypotéza
Gougenheim	vzájemná konkurence, subjunktiv = pochyby, ironie
Lardon, Thomine	vzájemná konkurence, subjunktiv = pochyby, ironie, otázka, bláhová naděje

Tabulka č. 6 Způsob po *verbu opinandi* v 16. století

Indikativ / subjunktiv v 17. století – kladné oznamovací věty:

	<i>verbum opinandi</i> + indikativ / subjunktiv (kladná věta)
Haase	do konce století vzájemná konkurence, subjunktiv = nejistota
Brunot	1600–1660 vzájemná konkurence, subjunktiv = nejistota 1660–1715 po <i>croire</i> subjunktiv marginální, po <i>penser</i> stále možný
Spillebout	vzájemná konkurence, subjunktiv dobře dochovaný po <i>croire</i> i <i>penser</i>
Fournier	nejprve konkurence, poté indikativ normou; subjunktiv = distanc od názoru, pokles subjunktivu na konci století

Tabulka č. 7 Způsob po *verbu opinandi* v 17. století

4.3.2 Dobové gramatiky

Následují stanoviska dobových gramatiků: Maupase (1632), Oudina (1632, přetisk z r. 1972), Chifleta (1680), Corneille (u Vaugelase, tisk z r. 1880) a Andryho de Bois-Regarda (1689).

4.3.2.1 První polovina 17. století: Maupas, Oudin

Maupas je zřejmě prvním gramatikem, který *verba opinandi* pro jejich možnost uvozovat jak indikativ, tak subjunktiv vyděluje od sloves typu *savoir*, viz Fournier

(2002: 344). Maupas (1632: 292) i Oudin (Slatkine reprints 1972: 191) oba nejprve formulují obecné pravidlo užití způsobu v závislých větách připojených spojkou *que*: reálná věc = indikativ, nereálná věc = subjunktiv. To pak dále specifikují pro jednotlivé typy sloves, včetně *verb opinandi*. Nezaštiťují je souhrnným pojmenováním, nýbrž udávají výčet těch (zřejmě) nejznámějších a nejfrekventovanějších:

„*Les verbes Penser, Croire, Estimer, pour penser, Cuider, Tenir pour croire, Imaginer, Douter, Soupçonner, Opiner, Avoir opinion, S'es-iouyr. Estre aise, ioyeux, marri, s'esbahir, s'estonner. Et autre de mesme sens où y a esmotion d'esprit entre assurance, & incertitude apres ladite cononction Que, ou les susdits relatifs reçoivent verbes de mode indicatif ou optatif quasi indifferemment.*“ (Maupas 1632: 294–295)

„*Les verbes, croire, estimer pour penser s'imaginer, douter, opiner, soupçonner, tenir pour croire, avoir opinion, se resiouir, estre bien aise, estre soyeux, estre fâché, estre desplaisant, s'estonner, s'emerueiller s'esbahir, & quelques autres de force douteuse entre l'assurance & l'incertitude...*“ (Oudin, Slatkine reprints 1972: 192)

Jestliže v kladných oznamovacích větách probíhá konkurence obou způsobů, pro záporné, podmínkové a tázací věty je vhodnější subjunktiv, byť indikativ není vyloučen, viz Maupas (1632: 295) a Oudin (Slatkine reprints 1972: 192)

Po těchto obecných pravidlech lze zmínit ještě dvě konkrétní poznámky:

1. Maupas hovoří o případech, kdy je sloveso hlavní věty v kondicionálu (2. *imparfait optatif*), čímž je vyjádřen sklon k něčemu, možnost či vůle mluvčího. Tento modální význam slovesa hlavní věty je již sám o sobě dostatečně silný a slovesný způsob v závislé větě již nemá distinktivní sémantickou platnost:

„*Il a esté dit que commençant un propos par le 2. imparf. optatif des verbes, il infere une inclination, faculté, & volonté Or de ces verbes-cy, apres la conjonct. Qui, ou lesdits relatifs, le present indicat. ou les deux imparfaits optatifs semblent rendre mesmes sens ...*“ (Maupas 1632: 295)

2. Oudin (Slatkine reprints 1972: 197–198) uvádí, že je-li *verbum opinandi* ve futuro, je přijatelnější subjunktiv, zřejmě pro obecnou povahu budoucího děje, který s sebou vždy nese otázku, zda k němu nakonec dojde, čímž snižuje epistémickou modalitu.

4.3.2.2 Druhá polovina 17. století: Chiflet, Corneille, Andry de Bois-Regard

Pro dodržení časové posloupnosti je třeba začít s Chifletovou *Essay d'une parfaite Grammaire de la langue françoise*, jež byla poprvé publikována rok po autorově smrti r. 1659 a následně vycházela v různých vydáních během celé 2. pol. 17. století. Zde je čerpáno z šestého vydání z r. 1680.

Chiflet dělí slovesa do sedmi skupin podle syntaktických a sémantických vlastností. Pátou skupinou jsou slovesa značící „vědět“ či „říci“ (*Verbes, qui signifient sçavoir ou dire*), jež vyžadují indikativ. Zde nastává oproti Maupasovi a Oudinovi výrazná změna. Chiflet řadí k této skupině deklarativních sloves jak sloveso *croire*, tak sloveso *penser*:

„*Les Verbes, qui signifient sçavoir ou dire, ont après eux la Conjonction que, avec un Indicatif: Je sçay, je connois, je voy bien, je croy, je pense, je dy, je confesse, j'avouë, ... que vous avez raison.*“ (Chiflet 1680: 105–106)

Druhá polovina 17. stol. je zřejmě dobou, kdy živá konkurence mezi subjunktivem a indikativem po *verbech opinandi* postupně mizí. Indikativ je totiž pravidlem i pro Thomase Corneille (1625–1709), viz Vaugelas (1880: 93), či Nicolase Andryho de Bois-Regarda (1658–1742), viz Andry de Bois-Regard (1689: 650).

Zatímco Maupas a Oudin popisují živou konkurenci obou způsobů, Corneille je již jiného názoru a po slovese *croire* vyžaduje indikativ. V poznámce k Vaugelasovi nicméně uvádí několik velmi konkrétních případů, kdy tomu tak být nemusí (Vaugelas 1880: 93):

„*Le verbe croire accompagné d'une négative gouverne le subjonctif, ... et sans négative il demande l'indicatif.... Dans la seconde et troisième personne il gouverne indifféremment l'indicatif ou le subjonctif, et l'on dit également bien, tu crois, il croit que je suis de ses amis, et, tu crois, il croit que je sois de ses amis. C'est la mesme chose dans l'imparfait, je croyais qu'il étoit de tes amis. Je croyois qu'il fust de tes amis. Au prétérit défini ainsi qu'à l'indéfini, il ne gouverne que l'indicatif.*“

Corneillova pravidla lze vysvětlit sémanticky: ve 2. a 3. osobě existuje možnost nesouhlasu mluvčího s vyslovovaným názorem a v imperfektu eventualita, že se názor změnil či byl vyvrácen. Brunot, který je později parafrázuje, v nich však vidí pouze nepochopení vývoje:

„... *Je crois plutôt voir dans ses contradictions une inintelligence d'une évolution en train de s'accomplir.*“ (Brunot 1939: 1000)

Andry de Bois-Regard připouští pouze indikativ:

„*Ainsi l'on doit dire : j'ay cru qu'il falloir... Il croyoit que c'estoit luy.*“ (Andry de Bois-Regard 1689: 650–651)

Pro Brunota je konec 17. století okamžikem konce konkurence subjunktivu a indikativu a ztráty možnosti rozeznat epistémickou modalitu po *verbech opinandi* pomocí způsobu. Stejně to vidí i Fournier (2002: 344), když připomíná, že jasné příkazy (*injonctions*) Andryho de Bois-Regarda na konci století jsou završením vývoje směřujícího k indikativu jako k jediné možné variantě v kladné oznamovací větě.

4.3.2.3 Shrnutí poznatků z dobových gramatik

Gramatici první poloviny 17. století konstatují u *verb opinandi* v kladné větě poměrně vyrovnanou konkurenci indikativu a subjunktivu. V záporu, podmínkách a otázkách je pak vhodnější subjunktiv. V polovině 17. století přichází Chiflet s novou klasifikací *verb opinandi*, když je řadí k deklarativním slovesům vyžadujícím indikativ. I pozdější gramatici *verbūm opinandi* v kladné větě již připisují pouze indikativ. Corneille s výjimkami, Andry de Bois-Regard bezvýjimečně.

Indikativ/subjunktiv v první polovině 17. století:

Maupas	kladná věta – konkurence; negace, otázky a podmínky – spíše subjunktiv
Oudin	stejně jako Maupas + vyšší výskyt subjunktivu po futuru

Tabulka č. 8 Způsob po *verbu opinandi* v první polovině 17. století

Indikativ/ subjunktiv v druhé polovině 17. století:

Chiflet	<i>verbum opinandi</i> = deklarativní sloveso, kladná věta – indikativ
Corneille	kladná věta – indikativ, možnost subjunktivu v 2. a 3. osobě a v imperfektu
A. de Bois-Regard	kladná věta – správně je pouze indikativ

Tabulka č. 9 Způsob po *verbu opinandi* v druhé polovině 17. století

4.4 VÝVOJOVÉ TENDENCE

Mluvnice ukazují na pokles subjunktivu po *verbech opinandi* během 17. století. V praktické části tak lze předpokládat výrazný rozdíl v podílu subjunktivu a indikativu na začátku a na konci sledovaného období.

Jako možný mezník ve výběru způsobu po *verbech opinandi* se jeví polovina 17. století, a volba mezi indikativem a subjunktivem tak může být jednou z charakteristik předklasického období, které právě v polovině 17. století přechází do období klasického.

Velkou proměnu doznala i klasifikace *verb opinandi*, což má dle Fournier (2002: 344) o syntaxi těchto sloves vysokou vypovídající hodnotu:

„L'évolution de ce classement est remarquable : elle reflète indubitablement l'évolution de la syntaxe des verbes d'opinion, qui voient au cours du siècle leur capacité à régir le subjonctif reculer et se rapprochent en conséquence des verbes type savoir. Ainsi, si Maupas et encore Oudin acceptent l'alternance modale, en revanche les hésitations de Thomas Corneille et les injonctions d'Andry de Boisregard, à la fin du siècle, sont symptomatique d'un état de langue qui est en passe de réduire le choix du mode derrière croire et Brunot regrette le dommage causé à cette « admirable syntaxe, si souple et si sensible » (HLF, IV, pp. 999–1000).“

4.5 PŘEDPOKLADY PŘED VLASTNÍM VÝZKUMEM

Výzkum bude ověřovat následující předpoklady:

V letech 1550–1720 nastává v kladných oznamovacích větách po *verbech opinandi* výrazný pokles užití subjunktivu ve prospěch indikativu. Prvních 70–100 sledovaných let si oba způsoby vzájemně konkurují a žádný z nich není marginálním, po roce 1650 však pokles frekvence subjunktivu dosáhne takové míry, že je tento způsob postupně spíše výjimečný. Vzhledem k obecné povaze jazyka a k historickému kontextu můžeme vyslovit hypotézu, že za postupným koncem této konkurence stojí obecná tendence jazyka zjednodušovat, ale též dobová lingvistická politika směřující od vzájemně si konkurujících tvarů k jednoznačnějším pravidlům. S Brunotem lze předpokládat větší pokles subjunktivu u slovesa *croire* než u slovesa *penser*.

V záporných větách je úzus podobný jako dnes, tedy jasná převaha subjunktivu. Vyšší procento subjunktivu se vyskytuje též u vět tázacích a v podmínkových souvětích, dále pak v situaci, kdy je *verbum opinandi* ve futuru (Oudin), ve 2. či 3. osobě a v imperfektu (Corneille). Zde se vývoj nepředpokládá.

Na základě synchronní analýzy, která zjistila rozdíl v podílu indikativ/subjunktiv pro různé typy záporných vět, si lze položit otázku, zdali i v předklasickém a klasickém období není po záporných otázkách a podmínkách výrazněji zastoupen indikativ.

PRAKTICKÁ ČÁST

5. KORPUSOVÁ ANALÝZA – POSTUP

„Une statistique serait ici nécessaire pour savoir si *Th. Corneille* suit un usage quelconque.“ (Brunot 1939: 1000)

Na rozdíl od Brunota dnes již takovou statistiku můžeme za pomoci diachronních korpusů vytvořit. Následující stránky zachycují metodiku a výsledky analýzy konstrukce „*verbum opinandi* + que + propozice“ ve francouzském diachronním korpusu FRANTEXT.¹

5.1 PARAMETRY VYHLEDÁVÁNÍ

5.1.1 Periodizační parametry

Zkoumané roky 1550–1720, obojí včetně, byly rozděleny do 17 úseků po deseti letech, pouze krajní, 17. úsek zahrnuje let 11 (1710–1720, obojí včetně). Každé desetiletí funguje jako subkorpus, v jehož rámci byla vyhledána konstrukce „*verbum opinandi* + que“ a byl zjištěn podíl indikativu a subjunktivu. Velikost subkorpusů se liší, nejvíce textů bylo k dispozici mezi roky 1620–1700.

Velikost subkorpusů měřená počtem různých textů a celkovým počtem slov k 1. 7. 2016:

subkorpus	1550–59	1560–69	1570–79	1580–89	1590–99	1600–09
počet textů	32	21	29	27	10	24
počet slov	1 462 705	1 337 238	857 926	973 911	676 127	1 824 280
subkorpus	1610–19	1620–29	1630–39	1640–49	1650–59	1660–69
počet textů	17	41	99	48	58	103
počet slov	1 207 969	1 941 695	2 304 195	1 215 139	2 055 521	2 638 011
subkorpus	1670–79	1680–89	1690–99	1700–09	1710–20	
počet textů	63	87	67	28	34	
počet slov	2 066 132	1 666 132	1 911 874	663 629	1 947 841	

Tabulka č. 10 Velikost subkorpusů pro analýzu v korpusu FRANTEXT

¹ *FRANTEXT* [online]. Université de Lorraine: Analyse et traitement informatique de la langue française, 2016 [cit. 2017-01-23]. Dostupné z: <http://www.frantext.fr/>

Subkorporusy obsahují velmi různorodé texty: poezii, korespondenci, divadelní hry, prózu, bajky, náboženské traktáty, naučnou literaturu apod. Při třídění výsledků není na tuto různorodost brán zřetel (kromě poezie, která je ze zpracování vyloučena, viz kapitolu 5.2.1) a jsou analyzovány dobové texty jako celek. Přestože i takováto analýza přináší zajímavé a průkazné kvantitativní výsledky, rozšíření o faktor „typy textů“ by ji mohlo nemálo obohatit.

5.1.2 Vyhledávané sekvence

Pro vyhledávání byla zvolena dvě nejčastější *verba opinandi*, sloveso *croire* a sloveso *penser*. FRANTEXT nabízí kromě hledání konkrétních tvarů či lemmat též hledání kookurence 2–3 lemmat s možností určení dalších parametrů, jimiž jsou 1) požadavek na výskyt či absenci druhého a třetího lemmatu, 2) podmínka, aby se obě lemmata vyskytovala v jedné větě, 3) specifikace, které lemma má předcházet kterému, 4) maximální vzdálenost mezi lemmaty měřená počtem slov. Pomocí možnosti kookurence dvou lemmat tak šlo jednoduše zadat požadavek na konstrukce:

„*croire* + que“ a „*penser* + que“

Dotaz obsahoval požadavek na výskyt obou lemmat v jedné větě, lemma „*croire*“ či „*penser*“ před lemmatem „que“ a maximální vzdálenost mezi nimi byla stanovena na 5 slov. Takový dotaz samozřejmě nezachytil případy, kdy úsek mezi danými lemmaty zahrnoval více než pět slov, typu:

(1) *Je crois, même si tu n'es probablement pas d'accord, qu'il était meilleur que toi.*

Vzhledem k relativně velkým subkorporům bylo i přes toto omezení nalezeno dostatečné množství materiálu. Celkem bylo za celé sledované období let 1550–1720 v součtu pro obě slovesa nashromážděno 29 788 výsledků, z toho 18 433 statisticky relevantních – pro relevantní výsledky viz kapitolu 5.2.1.

Korpus FRANTEXT: Podoba dotazu pro sloveso *croire*:

Recherche de cooccurrences de mots

Mots ou séquence Lemmes **Cooccurrences** Mots d'une liste Mots du corpus Historique

■ Formulaire

Séquence 1 :	<input type="text" value="croire"/>	flexion et variante XVIe-XVIIe	▼
Séquence 2 :	<input type="text" value="que"/>	flexion et variante XVIe-XVIIe	▼ Voulu ▼
Séquence 3 :	<input type="text"/>	-	▼ Voulu ▼

Contexte de la co-occurrence : ☒ dans une même phrase
☐ pas nécessairement dans la même phrase

Positions relatives des séquences 1 et 2 : 1 AVANT 2 ▼ distance maximale : mots

Positions relatives des séquences 1 et 3 : indifférente ▼ distance maximale : mots

Positions relatives des séquences 2 et 3 : indifférente ▼ distance maximale : mots

Obrázek č. 1 FRANTEXT: dotaz pro konstrukci „*croire* + que“

Korpus FRANTEXT: Podoba dotazu pro sloveso *penser*:

Recherche de cooccurrences de mots

Mots ou séquence Lemmes **Cooccurrences** Mots d'une liste Mots du corpus Historique

■ Formulaire

Séquence 1 :	<input type="text" value="penser"/>	flexion et variante XVIe-XVIIe	▼
Séquence 2 :	<input type="text" value="que"/>	flexion et variante XVIe-XVIIe	▼ Voulu ▼
Séquence 3 :	<input type="text"/>	-	▼ Voulu ▼

Contexte de la co-occurrence : ☒ dans une même phrase
☐ pas nécessairement dans la même phrase

Positions relatives des séquences 1 et 2 : 1 AVANT 2 ▼ distance maximale : mots

Positions relatives des séquences 1 et 3 : indifférente ▼ distance maximale : mots

Positions relatives des séquences 2 et 3 : indifférente ▼ distance maximale : mots

Obrázek č. 2 FRANTEXT: dotaz pro konstrukci „*penser* + que“

Položeno bylo celkem 34 dotazů, v každém subkorpusu jeden pro konstrukci „*croire* que“ a jeden pro konstrukci „*penser* que“.

5.2 TŘÍDĚNÍ A ZPRACOVÁNÍ VÝSLEDKŮ

5.2.1 Vymezení materiálu a odstranění šumů

Z celkových 29 788 výsledků, které formálně splňovaly zadaná kritéria, jich bylo nakonec relevantních a dále použitelných pouze 18 433 (61,88 %). Cílem této redukce prvotních výsledků bylo nezanést mezi výsledná data buď zcela jiné konstrukce, nebo věty, v nichž mohl slovesný způsob záviset na jiných faktorech než na *verbu opinandi*. Před dalším zpracováním tak byly vyloučeny tyto případy:

1. veškerá poezie

Všechna slova včetně tvarů subjunktivu a indikativu mohou být ovlivněny rýmem či metrikou, a nemusí tak záviset pouze na *verbu opinandi*.

2. *verbum opinandi* + *ce* + *que*

(2) *J'ay... peine à croire ce que vous me dites...*(Voiture, Lettres, 1648)

3. *verbum opinandi* + infinitiv

(3) *J'ay pensé dire que nous servons...*(Voiture, Lettres, 1648)

4. *verbum opinandi* + korelativa

(4) *L'abbé le croit si nécessaire que je ne puis m'y opposer.* (Sévigné, Correspondance : 2. tome 1675–1680, 1680)

5. *verbum opinandi* + podmínka

Případy, kdy *verbum opinandi* uvozuje celé podmínkové souvětí. Zde může užití slovesného způsobu záviset právě na faktu, že se jedná o podmínku, časté jsou např. podmínky v imperfektu a plusquamperfektu subjunktivu:

(5) *...et croy que si le colloque de *Poissi n'eust été empêché que de ceste difficulté, elle n'eut pas esté remise...* (Yver, Le Printemps, 1572)

6. *verbum opinandi* + jiné sloveso + *que*

(6) *...il pense et considere qu'il la lui faut recouvre...* (Alcriste, La nouvelle fabrique des excellents traicts de vérité, 1579)

7. tvar *verba opinandi* korpus zaměnil za tvar jiného slova

(7)...*tellement ravy en ses **pensées**, qu'il n'eust pas ouy tonner...* (Urfé, L'Astrée 2. tome: 2ème partie: livres 1 à 12, 1610)

8. Různé edice stejného díla.

V několika málo případech bylo v korpusu jedno dílo ve dvou různých edicích a stejné věty se vyskytovaly dvakrát. Druhý výskyt nemohl být započítán, neboť by, byť mírně, zkresloval výsledná data.

9. Další konstrukce, např. *penser* ve smyslu přemýšlet, *penser à* apod.

Následující tabulka ukazuje počet výsledků pro každé desetiletí a z toho počet relevantních. Během sledovaného období roste počet výskytů slovesa *croire* oproti slovesu *penser*. Šedě vyznačená pole ukazují výrazný počet šumů (přes 2/3 všech výsledků) u slovesa *penser*, způsobený chybným označováním substantiva *pensée* jako tvar slovesa.

	<i>croire que</i>		<i>penser que</i>	
	výsledky celkem	z toho relevantní	výsledky celkem	z toho relevantní
1550-59	481	319	690	436
1560-69	233	110	465	309
1570-79	233	135	289	156
1580-89	302	164	313	151
1590-99	205	143	160	86
1600-09	405	225	253	142
1610-19	972	731	654	445
1620-29	2652	1851	1313	770
1630-39	1974	1011	957	493
1640-49	1334	859	454	181
1650-59	1292	762	462	155
1660-69	1795	1151	1122	396
1670-79	2284	1801	609	226
1680-89	2393	1713	664	234
1690-99	1929	1404	502	189
1700-09	582	387	130	31
1710-20	1520	1197	165	70

Tabulka č. 11 Počet výsledků pro každé desetiletí

Desetiletí bylo zvoleno jako doba dostatečně dlouhá na to, aby v ní bylo možné nashromáždit potřebné množství výskytů. Přesto se vzhledem k různé velikosti subkorpusů a k proměnlivé relativní frekvenci hledaných konstrukcí jednotlivá desetiletí počtem výskytů vzájemně i desetinásobně liší.

Stěžejní je množství relevantních výskytů. Ze všech 34 položených dotazů byl ve 20 případech jejich počet 100–500, ve 4 případech 500–1000 a v 7 případech 1000 a více. Ve 3 případech, vždy u slovesa *penser*, počet relevantních výskytů nedosáhl ani 100. Nejvíce dat je k dispozici mezi lety 1620–40 a 1670–90 (většinou pro *croire*), pro sloveso *penser* ještě mezi roky 1550–70.

Malý počet výskytů v některých letech může znamenat nízkou reprezentativnost pro dané desetiletí. Cílem práce je však zachycení vývoje v čase, případně popis situace během celých 171 let. Počet relevantních výskytů (celkem 13 963 pro *croire* a pouze 4 470 pro *penser*) by pro to měl být dostačující. Většina výsledků jsou kladné oznamovací věty.

5.2.2 Relativní frekvence výskytů v subkorpusech

Tabulka č. 10 ilustruje výrazné rozdíly ve velikosti subkorpusech pro jednotlivá desetiletí a tabulka č. 11 rozdíly v absolutní frekvenci relevantních výsledků. Mezi těmito veličinami však neplatí přímá úměrnost, a korpusy tak nejsou srovnatelné ani z hlediska relativní frekvence (= četnosti) relevantních výsledků. V následující tabulce jsou uvedeny relativní frekvence relevantních výsledků u obou sloves pro všech 17 desetiletí v jednotce i. p. m. (*instances per million*, počet výskytů na milion slov). Šedě jsou vyznačena období s výrazným rozdílem v četnosti relevantních výsledků mezi oběma slovesy, častá je velmi malá četnost relevantních výsledků se slovesem *penser*, z velké části z důvodu vysokého počtu šumů, které musely být odstraněny.

	<i>croire que</i>	<i>penser que</i>		<i>croire que</i>	<i>penser que</i>
	i. p. m.	i. p. m.		i. p. m.	i. p. m.
1550-59	218,09	298,08	1640-49	706,92	148,95
1560-69	82,26	231,07	1650-59	370,71	75,41
1570-79	157,36	181,83	1660-69	436,31	150,11
1580-89	168,39	155,04	1670-79	871,68	109,38
1590-99	211,50	127,20	1680-89	1028,13	140,45
1600-09	123,34	77,84	1690-99	734,36	98,86
1610-19	605,15	368,39	1700-09	583,16	46,71
1620-29	953,29	396,56	1710-20	614,53	35,94
1630-39	497,00	242,36			

Tabulka č. 12 Relativní frekvence výsledků v subkorpusech

5.2.3 Zpracování relevantních výsledků

Po odstranění nerelevantních výsledků nastala stěžejní část výzkumu: třídění vět a výpočet procentuálního zastoupení subjunktivu a indikativu. Postup práce byl následující:

1. Zkopírování relevantních výsledků do programu Microsoft Excel, a to pro každé desetiletí zvlášť.
2. Rozdělení kladných a záporných vět do dvou oddílů.
3. Třídění vět v obou oddílech do tří skupin: indikativ, subjunktiv, nelze určit.¹
4. Vyznačení tázacích a podmínkových vět a výpočet procent (indikativ, subjunktiv, nelze určit) zvlášť pro tyto věty.
5. Výpočty zaměřené na ověření pravdivosti konkrétních tezí, jimiž jsou: vliv futura (dle Oudina), vliv 2. a 3. osoby a imperfekta (dle Corneille) a odlišný podíl indikativ/subjunktiv v různých typech záporných vět.
6. Zjišťování statistické významnosti výsledků porovnáním dat v jednotlivých subkorpusech pomocí testu chí-kvadrát (χ^2), viz část 5.3.

5.3 MOŽNÁ OMEZENÍ REPREZENTATIVNOSTI VÝZKUMU

Každý korpusový výzkum se potýká s problémem reprezentativnosti výsledků.

První nástrahou může být nedostatečný počet výskytů daného jevu. Pro kladné oznamovací věty, kterých je v korpusu nejvíce, můžeme toto riziko v zásadě vyloučit. Méně výskytů lze očekávat při vyčleňování vět tázacích, a zejména pak podmínkových či ještě konkrétněji vymezených, např. souvětí s *verbem opinandi* ve futuro, záporných podmínek apod. Těmto případům je uzpůsobena periodizace sledovaného období: namísto 17 desetiletí je období děleno na méně delších časových úseků či není děleno vůbec (nepředpokládá se vývoj).

Dalším problémem je složení korpusu. FRANTEXT obsahuje texty v různých edicích a jeden text se buď může vyskytovat vícekrát, nebo může být vydán v pozdější edici a být datován dle vydání této edice, nikoliv dle okamžiku napsání. Několikrát se skutečně ten samý text vyskytl dvakrát a do relevantních výsledků byla započítána pouze první edice. Případů, kdy byl text zařazen do jiné doby než do doby svého vzniku, bylo

¹ Referenční výraz ve větě závislé na *verbu opinandi* je homonymní pro oba slovesné způsoby.

minimum a jednalo se často o posun jen několika let, což je pod rozlišovací schopnost výzkumu. Problematická byla korespondence vydaná např. v roce úmrtí autora, přičemž s touto datací obsahovala i dopisy starší. To je případ např. Vincenta Voitura či Mme de Sévigné, u které se však jedná o rozptýl pouhých pěti let. Nelze vyloučit, že některé texty spadly dle data vydání doby pozdější, než je doba jejich vzniku, vzhledem k celkovému objemu dat však nemohly výsledky výrazně ovlivnit. Další otázkou jsou různé typy textů. Výzkum na ně (kromě poezie) nebere zřetel. Podrobnější analýza autorů, kteří psali různé typy textů, by mohla výzkum zajímavě doplnit.

Třetím rizikem je vysoké procento tvarů homonymních pro oba způsoby. Vždy bude nutno uvést právě procento případů, u nichž způsob nelze určit, přičemž tento údaj ovlivní procenta indikativu a subjunktivu. Většinou se jedná pouze o jednotky procent.

Čtvrtým omezením je různá velikost subkorpů pro jednotlivá desetiletí a s tím spojené výrazně proměnlivé množství výskytů. Má-li být zachována konstantní periodizace, nelze tento problém řešit jinak než výpočtem procentuální hodnoty indikativu a subjunktivu pro každé desetiletí, vždy však s poznámkou, že absolutní počet výskytů se v jednotlivých úsecích dramaticky liší a spolu s tím se liší též reprezentativnost konkrétního subkorpusu pro daný časový úsek.

U grafů, v kterých je období děleno na menší celky nebo jsou porovnávány hodnoty pro dva jevy, je uváděna hodnota chí-kvadrátu (χ^2), který vyjadřuje, do jaké míry jsou rozdíly mezi subkorpůs pouhé odchylky, či jsou-li již statisticky signifikantní. χ^2 je počítán z absolutních výskytů indikativu a subjunktivu pomocí online kalkulatoru.¹ Nižší hodnota χ^2 (zde většinou méně než 3, v závislosti na tzv. stupni volnosti²) značí vyšší pravděpodobnost nulové hypotézy, tedy faktu, že rozdíly mezi daty nejsou statisticky významné. Nulovou hypotézu³ předpokládáme u všech typů vět kromě kladných vět oznamovacích. U nich výzkum naopak počítá s vývojem v čase a s relativně vyšším χ^2 , který umožní zamítnout nulovou hypotézu, čímž potvrdí statistickou relevanci zjištěných rozdílů. (Volín 2007: 124–142)

¹ R×c Contingency Table: How many rows? columns? *Tools for Science: Statistics* [online]. Kirkman, T. W., 1996 [cit. 2017-05-03]. Dostupné z: http://www.physics.csbsju.edu/stats/contingency_NROW_NCOLUMN_form.html

² Stupeň volnosti se stanovuje dle počtu srovnávaných kategorií jako k-1, uváděn je v závorce za χ^2 .

³ Pravděpodobnost nulové hypotézy je uváděna spolu s χ^2 pod písmenem „p“. Nižší p zpravidla odpovídá vyššímu χ^2 , tedy čím vyšší χ^2 , tím nižší pravděpodobnost nulové hypotézy.

6. KORPUSOVÁ ANALÝZA – VÝSLEDKY

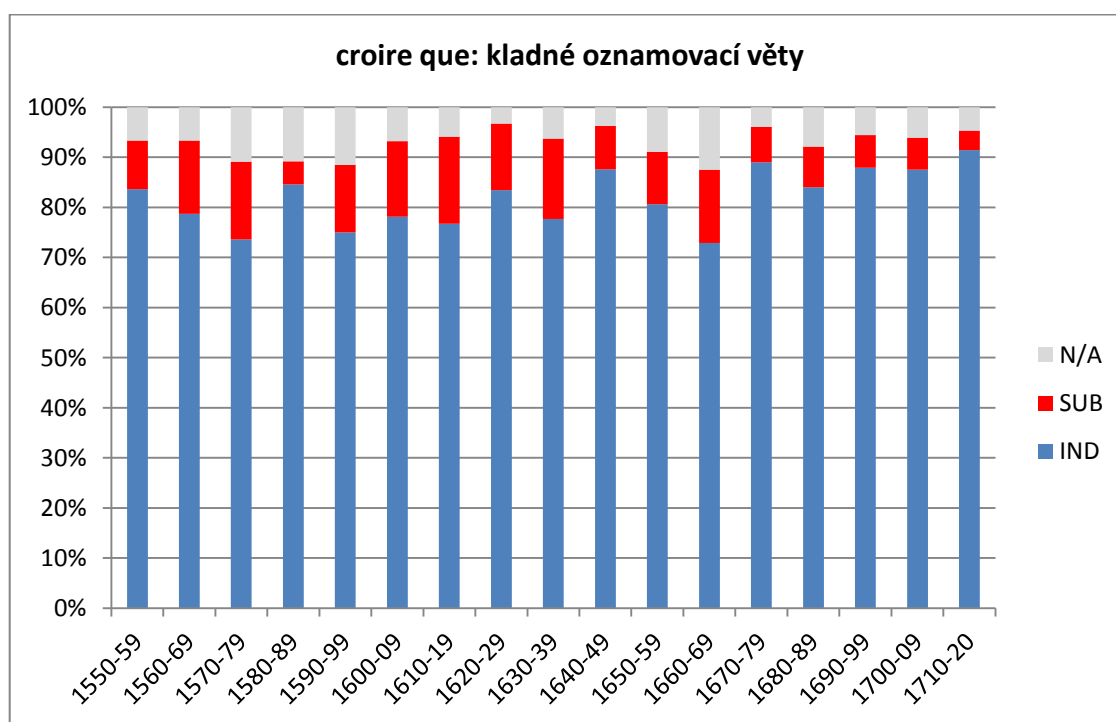
Následují výsledky výzkumu zachycené v grafech a jejich analýza.

6.1 Kladné věty

Základní otázkou je podíl indikativ/subjunktiv po *verbech opinandi* v kladných větách, a to zejména oznamovacích, u nichž se předpokládá vývoj v čase

6.1.1 Kladné věty oznamovací

Následující grafy ukazují procenta indikativu a subjunktivu v kladných oznamovacích¹ větách. Modrý sloupec značí indikativ, červený subjunktiv a šedý tvary, u nichž slovesný způsob nelze určit.² Pod grafem je uveden χ^2 , který je zde vysoký, neboť v těchto větách došlo k výrazné změně a získaná data jsou v tomto ohledu dostatečně průkazná.³ V závorce vedle názvu grafu je uveden absolutní počet všech výsledků.

Graf č. 4 Croire que: indikativ/subjunktiv, kladné oznamovací věty (11 481)

$\chi^2(8)=159$; $p<0,001$

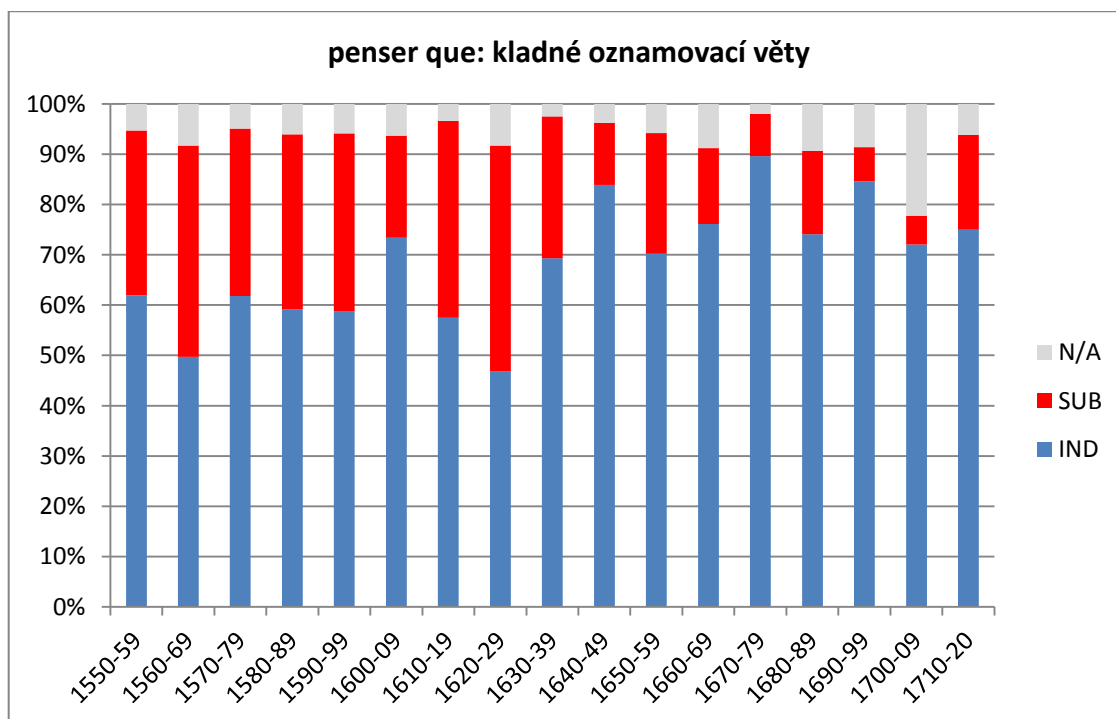
¹ Přesněji se jedná o všechny kladné věty po odečtení otázek, tedy včetně souvětí podmínkových (*Si je crois que...*) či rozkazovacích, výskyt obojích však byl velmi malý.

² U všech grafů je nutno mít na paměti, že ukazují poměr indikativ/subjunktiv, nikoliv absolutní hodnoty (dále jen abs.). V některých desetiletích je analyzováno 1000 výskytů, v některých, zejména v 18. století, pouze několik desítek.

³ Počet 17 desetiletí je pro online kalkulátor χ^2 příliš vysoký, data jsou tak porovnávána pro 9 (větších) úseků: 8 dvacetiletí a 1 desetiletí (1690–99, pro lichý počet dekád). I proto je stupeň volnosti 8 ($k-1$).

Přestože konzultované mluvnice hovořily o slovesu *croire* jako o slovesu, u něhož lze minimálně do poloviny 17. století užít obou způsobů, analýza zjistila, že indikativ během celých 171 sledovaných let jasně dominuje. Brunot sice uvádí, že v klasickém období frekvence subjunktiv klesá zejména u slovesa *croire*, výzkum však ukázal, že subjunktiv nebyl po tomto slovese výrazně zastoupen ani v období předklasickém. Přesto je znatelný trend jeho úbytku. Zatímco do roku 1670 se procento subjunktivu pohybuje zpravidla mezi 10–17 %, v dalších desetiletích až na jednu výjimku nepřekročí 8 %.

U druhého slovesa je situace odlišná:

Graf č. 5 Penser que: indikativ/subjunktiv, kladné oznamovací věty (3 084)

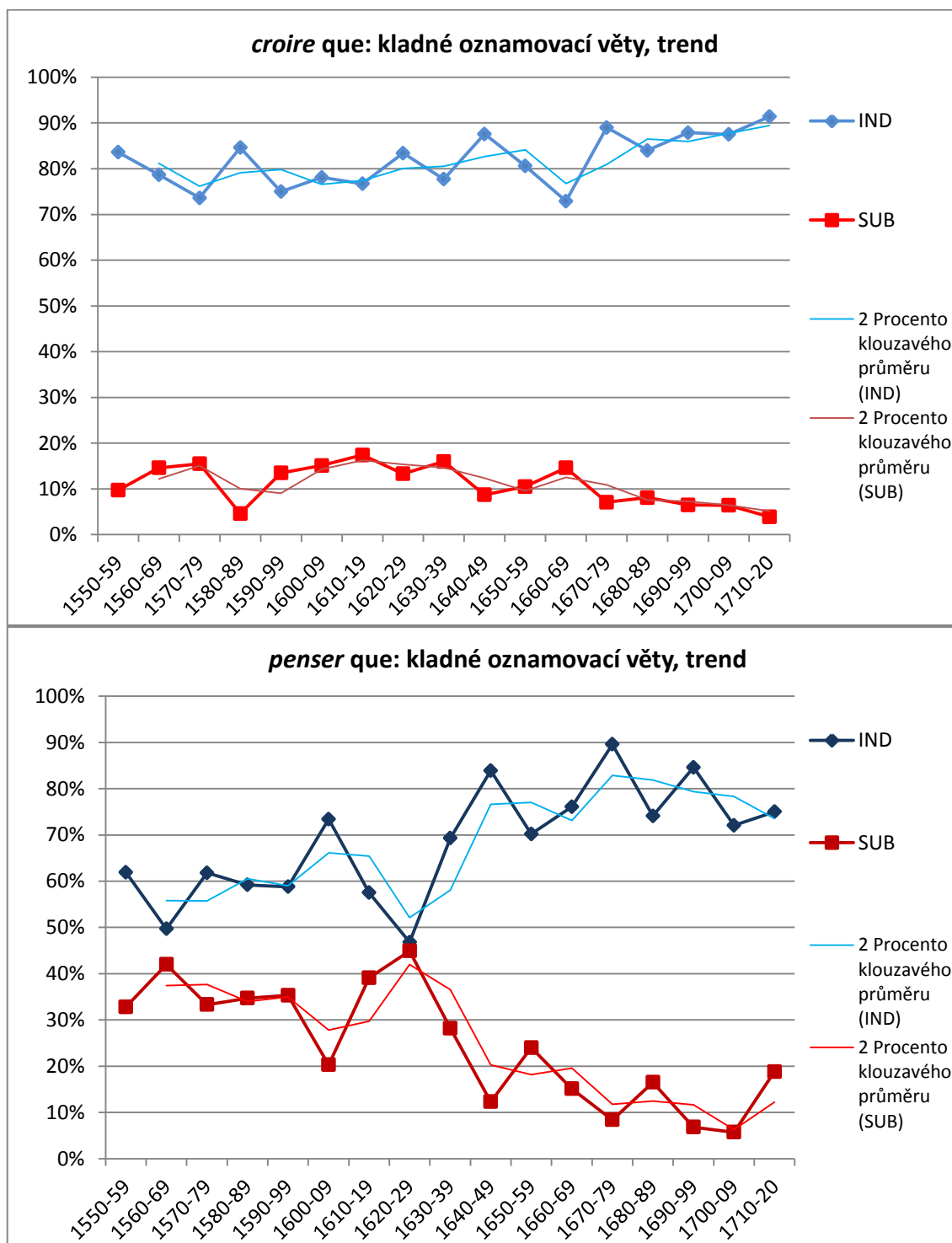
$\chi^2(8)=206$; $p<0,001$

U slovesa *penser* vidíme konkurenci obou způsobů během většiny sledovaného období, frekvence subjunktivu však klesá. Možným mezníkem vývoje může být rok 1640. Do tohoto roku se kromě jedné výjimky (1600–09) procento subjunktivu pohybovalo mezi 30–45 %. V letech 1630–39 subjunktiv klesl na 28,2 % (92 z 326 abs.), v následujícím desetiletí dokonce na 12,3 % (19 ze 155 abs.) a na hodnoty z dřívějších let se pak již nikdy nedostal. Jako přelomová se tedy jeví doba kolem založení Francouzské akademie (1635), což může značit vliv lingvistické politiky země na reálné užití jazyka.

Při pohledu na oba grafy je jasné, že dominantním způsobem pro *verba opinandi* v kladné oznamovací větě je indikativ. Zatímco u slovesa *penser* mu subjunktiv dlouho

zdárně konkuruje, byť je vždy v alespoň mírné menšině, u slovesa *croire* existuje subjunktiv vždy jako pouze výrazně menšinová alternativa.

Následují ty samé hodnoty zanesené do spojnicového grafu (pro přehlednost jsou slovesa mírně barevně odlišena) spolu s klouzavým průměrem pro znázornění trendu:

Grafy č. 6, 7 Indikativ/subjunktiv, kladné oznamovací věty, trend

Klouzavý průměr jasně ukazuje trend vývoje, který je u obou sloves stejný a předpokládaný. Nůžky mezi procentem indikativu a subjunktivu se rozevírají, a jasně tak znázorňují přechod od předklasické možnosti volby k moderní francouzštině, kdy je běžně používán a za správný považován pouze indikativ.

Nejzajímavějším zjištěním je výrazný rozdíl mezi oběma slovesy. Tento rozdíl je přítomný již od samého počátku sledovaného období, nejedná se tedy o rozdílný vývoj, nýbrž celkově o odlišnou situaci během celých 171 let.

U slovesa *croire* lze sice pozorovat trend úbytku subjunktivu a nárůstu indikativu, rozhodně však není tak výrazný jako u slovesa *penser*, neboť, jednoduše řečeno, indikativ nemá příliš kam růst a subjunktiv nemá příliš odkud klesat. Četnost užití těchto dvou způsobů se sobě ani zdaleka nepřiblížila ani během předklasického období.

Naopak u slovesa *penser* jde o vývoj mnohem dramatičtější, vývoj daný i výchozí situací, kdy během celého předklasického období (do r. 1640) subjunktiv živě konkuruje indikativu. Oproti slovesu *croire* si lze u slovesa *penser* všimnout i výrazných výkyvů mezi různými periodami. Je to zřejmě většinou dáno nízkým počtem výskytů tohoto slovesa oproti slovesu druhému. Klouzavý průměr ukazuje na jeden delší úsek mezi lety 1610–40, kdy se trend úbytku subjunktivu dočasně obrátí, toto poslední „vzednutí“ subjunktivu však nemá dlouhého trvání a po roce 1640 jeho podíl rapidně klesá.

Vývoj v poměru indikativ/subjunktiv u slovesa *penser* nemusí ilustrovat pouze situaci jednoho *verba opinandi*, ale dost možná vypovídá o celkové změně, kterou francouzština během 17. století prošla. Rok 1640 není mezníkem jen pro sloveso *penser*: přesně v této době totiž dochází k přechodu od předklasické francouzštiny k francouzštině klasické se všemi jejími charakteristikami.

6.1.2 Kladné věty tázací

Vzhledem k negativní epistémické modalitě tázacích vět u nich lze předpokládat vyšší míru subjunktivu. Tato teze byla ověřena na zkoumaném materiálu a po kladných větách oznamovacích byly analyzovány i věty tázací:

(1) *Croyez-vous que ce soit pour la noblesse que des solitaires se sont fait nobles?*
(La Bruyère, Les Caractères, 1696)

Otázky tvoří jen malou část všech vět v korpusu a procenta jsou v tomto případě vypočítána z velmi omezeného množství materiálu. V následující tabulce je zanesen absolutní počet kladných otázek pro jednotlivá desetiletí:

subkorpus	1550–59	1560–69	1570–79	1580–89	1590–99	1600–09
otázky: <i>croire</i>	13	5	8	5	6	3
otázky: <i>penser</i>	37	36	27	24	17	3
subkorpus	1610–19	1620–29	1630–39	1640–49	1650–59	1660–69
otázky: <i>croire</i>	30	59	28	6	40	39
otázky: <i>penser</i>	55	85	50	6	17	21
subkorpus	1670–79	1680–89	1690–99	1700–09	1710–20	
otázky: <i>croire</i>	41	71	37	8	59	
otázky: <i>penser</i>	33	26	21	5	7	

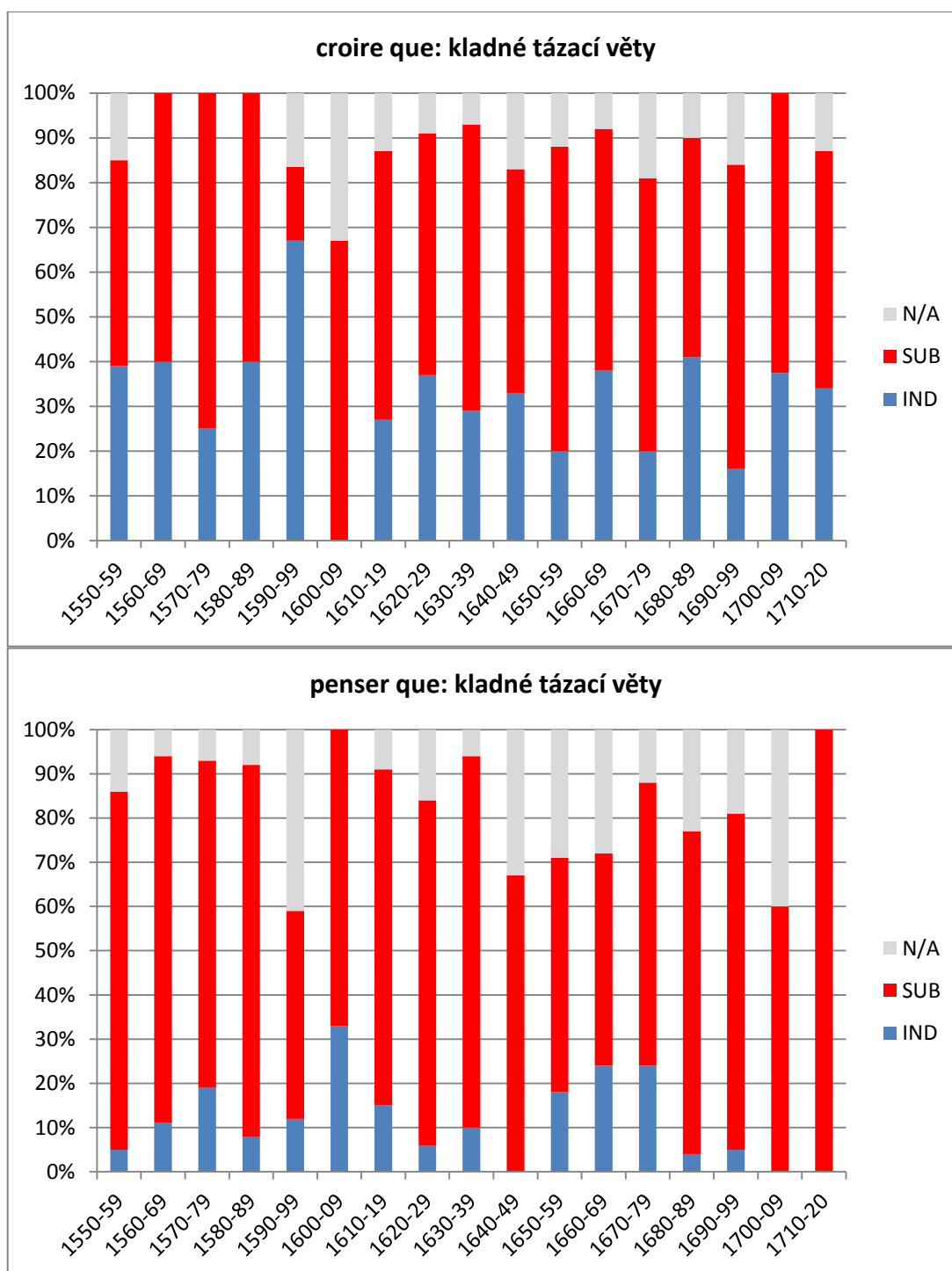
Tabulka č. 13 Počet kladných otázek v jednotlivých subkorpusech

Statistika utvořená z takto malého počtu výskytů může mít menší vypovídací hodnotu než základní výpočet pro kladné věty oznamovací. Po porovnání dat pro těchto celkem 930 tázacích vět s daty pro kladné věty obecně však lze získat odpověď na základní otázku: Je subjunktiv v tázacích větách opravdu častější než ve větách oznamovacích?

Následující strana obsahuje sloupcové grafy, které situaci ohledně otázek ilustrují. Vzhledem k malému počtu výskytů v jednotlivých subkorpusech údaje značně kolísají a mezi sousedními desetiletími nalezneme obrovské rozdíly v procentech indikativu i subjunktivu, které mohou být v extrémních případech zapříčiněny pouze jednou či dvěma větami, a tedy i např. vlivem idiolektu jednoho autora. Více než o jednotlivých desetiletích či o vývojovém trendu údaje vypovídají o celkové situaci během celých 171 let, která se, jak je z grafů patrné, za tuto dobu příliš nezměnila.

χ^2 je v případě kladných tázacích vět nízký a značí nulovou hypotézu. Odchytky v datech pro jednotlivé subkorpuse nejsou statisticky významné a potvrzují neměnnou situaci během celých 171 let.¹

¹ Vzhledem k nízkému počtu výskytů v jednotlivých desetiletích porovnává χ^2 tři delší období: prvních 60 let (1550–1609), prostředních 50 let (1610–1669), posledních 61 let (1670–1720). I proto je stupeň volnosti 2 (k-1).

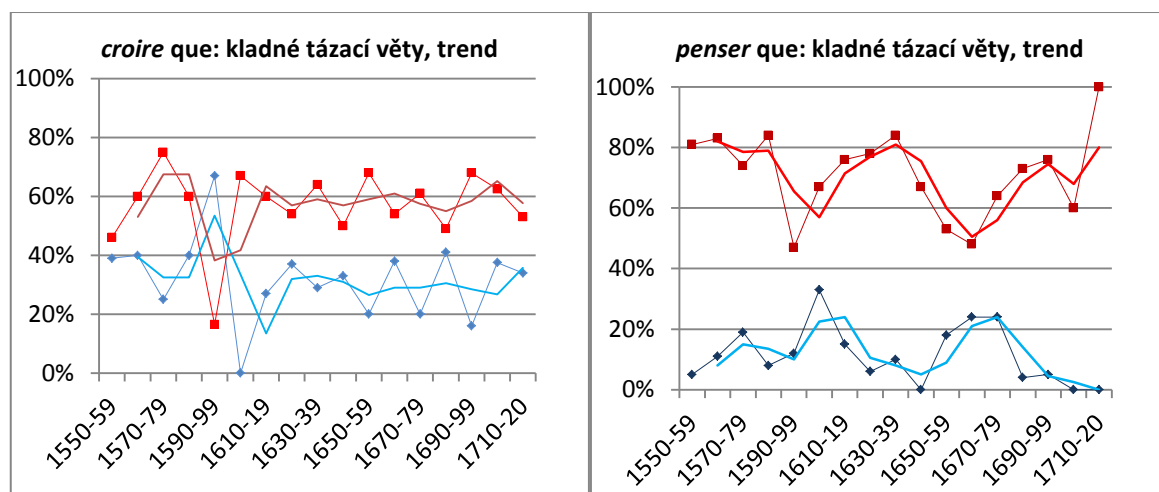

Grafy č. 8, 9 Indikativ/subjunktiv, kladné tázací věty (458 *croire*) $\chi^2(2)=1,1$; $p=0,577$ (*croire*)
 (470 *penser*) $\chi^2(2)=1,4$; $p=0,497$ (*penser*)

Data potvrzují předpoklad vyššího zastoupení subjunktivu u vět tázacích než u ostatních kladných vět, a to pro obě slovesa. Zároveň stále platí zjištění, že po slovese *croire* je indikativ častější než po slovese *penser*. Přestože je procento subjunktivu po slovese *croire* znatelně nižší než u druhého slovesa, u obou z nich tento způsob v otázkách jasně převažuje. Fakt, že kladné otázky logicky mívají nižší epistémickou modalitu (vyšší míru negativity) než kladné věty oznamovací, se tedy projevuje i volbou

slovesného způsobu. Pouze jednou, u slovesa *croire* v rozmezí let 1590–99 byl indikativ častější než subjunktiv, podíl je však počítán pro 6 vět. Nízký χ^2 navíc potvrzuje nulovou hypotézu, a veškeré výkyvy tak lze připisovat pouze statistické odchylce.

Podíváme-li se na vývoj v čase, nezaznamenáme výraznější pokles ani nárůst procentuálního zastoupení žádného slovesného způsobu. Lze se o tom přesvědčit zanesením hodnot pro kladné otázky do spojnicového grafu. Legenda zůstává stejná, červená linie = subjunktiv, modrá linie = indikativ:

Grafy č. 10, 11 Indikativ/subjunktiv, kladné tážací věty, trend

Klouzavý průměr ilustruje výrazné výkyvy hodnot, nelze však pozorovat žádný jednoznačný a dlouhodobý trend. Na rozdíl od oznamovacích vět subjunktiv v otázkách rozhodně neubývá (drží se konstantně kolem 60 % u *croire* mezi 60–80 % u *penser*), a je to naopak indikativ, jehož frekvence nejen že neroste, ale dokonce velmi mírně klesá, zřejmě ve prospěch homonymních tvarů. Vzhledem k nízkému χ^2 jsou veškeré rozdíly spíše jen statistickými odchylkami, jakkoli výraznými.

6.1.3 Kladné věty podmínkové

Jsou-li *verba opinandi* součástí podmínkového souvětí, měl by se po nich vzhledem k celkové hypotetičnosti výpovědi často vyskytovat subjunktiv. Po analýze vět oznamovacích (včetně podmínek, jichž je však, jak bude uvedeno níže, velmi málo) byly od těchto vět odděleny podmínky a byla pro ně vypracována vlastní statistika. Jedná se o věty typu:

(2) *On se mescompteroit pourtant bien ... si on croyoit qu'il ne pust rien naistre de bon ni d'honneste hors de l'ordre des patriciens et des chevaliers.* (Balzac, *Dissertations critiques*, 1654)¹

Počet podmínek byl ve zvolených subkorpusech velmi malý. V celém korpusu let 1550–1720 jich bylo nalezeno pouze 210 pro sloveso *croire* a 122 pro sloveso *penser*. Data obsahují téměř výhradně věty, kdy je *verbum opinandi* obsaženo v závislé podmínkové větě uvozené spojkou *si*. Případů, kdy bylo *verbum opinandi* ve větě hlavní, bylo nalezeno minimum (v celém korpusu méně než 20) a do statistiky pro podmínky nebyly zahrnuty.

V některých desetiletích s malým počtem výsledků se podmínkové věty nevykytovaly vůbec, ve většině ostatních pak pouze v jednotkách, maximálně v nižších desítkách případů pro každé sloveso. Procenta slovesného způsobu vypočítaná z těchto jednotek případů by nebyla dostatečně reprezentativní.

Mapované období je zde proto děleno nikoliv po desetiletích, nýbrž na tři větší celky: předklasické období 1550–1609, počátek období klasického 1610–1669, klasické období 1670–1720. Počet podmínkových vět v jednotlivých obdobích je následující:

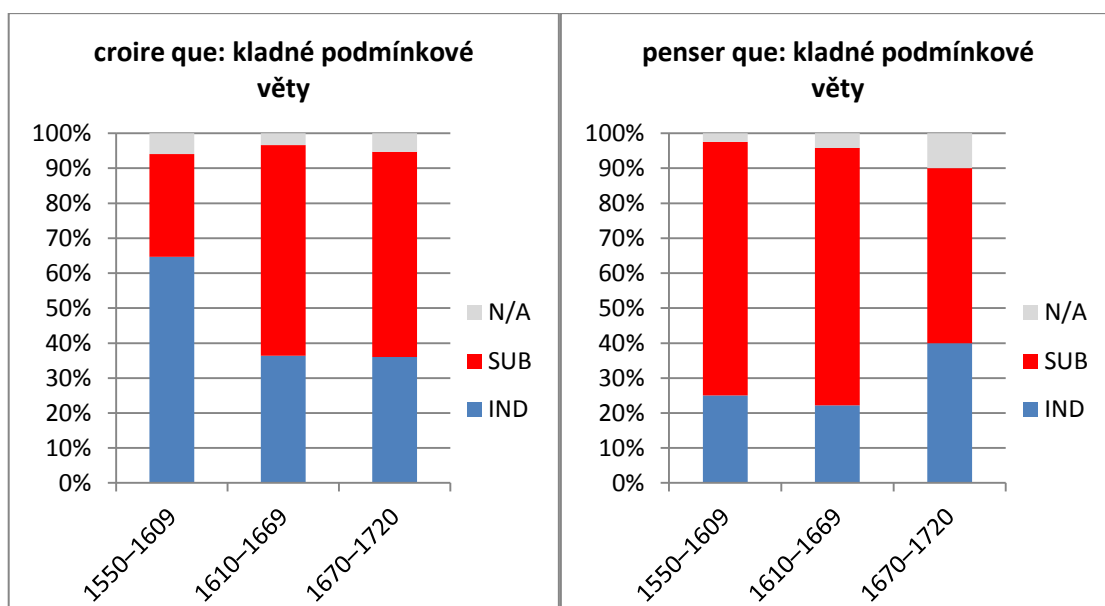
období	1550–1609	1610–1669	1670–1720
podmínky: <i>croire</i>	17	118	75
podmínky: <i>penser</i>	40	72	10

Tabulka č. 14 Počet kladných podmínek v jednotlivých obdobích

Těchto celkem 332 případů podmínkových vět zřejmě neukáže jasný vývojový trend, rozhodně však stačí na to, abychom získali odpověď na základní otázku, a sice zdali je podíl subjunktivu v těchto větách opravdu vyšší než v ostatních větách oznamovacích.

Následují grafy podílu indikativu a subjunktivu v kladných podmínkových větách za tři výše vytyčená období:

¹ Podmínkou je tedy myšlen případ, kdy je celé souvětí řízené *verbem opinandi* součástí většího podmínkového souvětí. Vedle tohoto statisticky relevantního případu (*Si je crois que...*) se vyskytlo ještě nemálo situací, kdy *verbum opinandi* teprve uvozovalo následující podmínku (*Je crois que si...*). Tyto případy byly hodnoceny jako nerelevantní, viz část 5.2.1.

Grafy č. 12, 13 Indikativ/subjunktiv, kladné podmínkové věty (210 *croire* a 122 *penser*)
 $\chi^2(2)=5,85$; $p=0,054$ (*croire*) a $\chi^2(2)=1,89$; $p=0,389$ (*penser*); malý počet výskytů, χ^2 nemusí být průkazný!

Z dat v grafech je jasně patrný výrazný vliv podmínkové struktury na slovesný způsob. Stejně jako v otázkách i v podmínkových větách převládá subjunktiv a vyděluje je tak od ostatních, nepodmínkových oznamovacích vět.

Nelze si nevšimnout, že u obou sloves je procento subjunktivu ve dvou obdobích téměř totožné a ve třetím výrazně menší. U slovesa *croire* začíná subjunktiv na necelých 30 % (5 ze 17 abs.) a indikativ má hodnotu dvojnásobnou (11 ze 17 abs.), v dalších desetiletích se ale poměr obrací. Po slovese *penser* zase nejprve dominuje subjunktiv, a to přibližně 73 % v prvních dvou obdobích (29 ze 40 a 53 ze 72 abs.), a na konci spadne na rovných 50 % (5 z 10 abs.), což je však vzhledem k jedné nezařaditelné větě stále více než indikativ. Žádný závěr o případném vývoji však z těchto dat učinit nelze: sledujeme pouze malý vzorek rozprostřený do 171 let rozdělených jen na tři období a nízká hodnota χ^2 , zejména u slovesa *penser*, ukazuje spíše na statistické odchylky a nikoliv na signifikantní rozdíl.

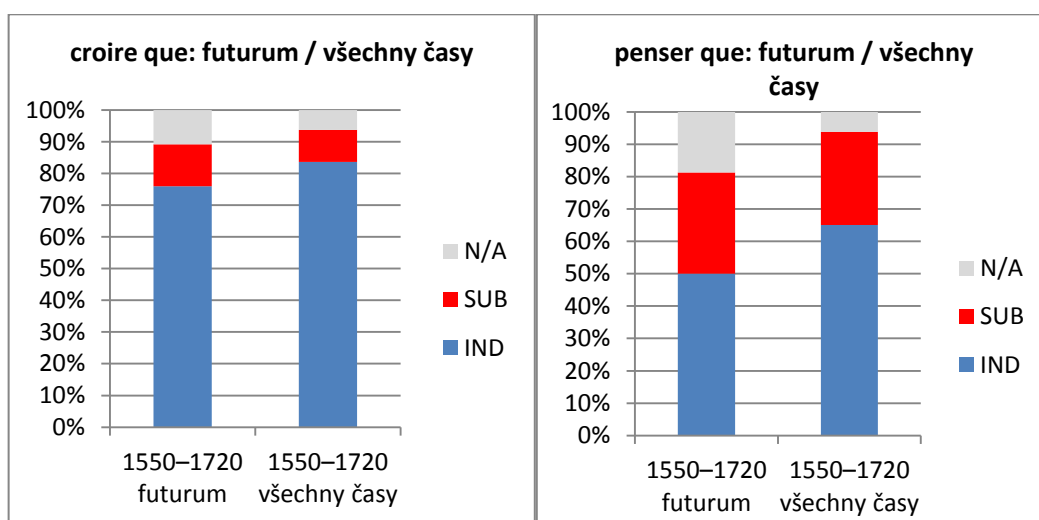
Jediný, zato dobře podložený závěr je ten, že *verba opinandi* v podmínkových větách skutečně častěji uvozují subjunktiv než indikativ, a to v podobném procentu jako otázky. Stejně jako u všech ostatních dosud pozorovaných typů vět je i zde subjunktiv více zastoupen u slovesa *penser* než u slovesa *croire*.

6.1.4 Verbum opinandi ve futuru

Analýza této kategorie je motivována Oudinovou poznámkou o slovesném způsobu po *verbech opinandi* ve futuru. Děj, který se dosud nestal, je v okamžiku promluvy vždy více či méně virtuální. Měl by být proto častěji vyjádřen subjunktivem?

Mezi relevantními výsledky je výskyt *verb opinandi* ve futuru velmi omezen a některá desetiletí je neobsahují vůbec. Z toho důvodu byl vypočítán podíl indikativu a subjunktivu pro celé období 1550–1720. Tato data pak byla porovnána s údaji pro všechny kladné oznamovací věty opět za celé období 1550–1720. Data tak nezohledňují vývoj, jímž způsob v kladných větách prošel, a průměrují výsledky za jednotlivá desetiletí. Cílem je pouze porovnat futurum se souhrnnými daty a zjistit, zdali se procenta znatelně liší. Futurum jsou myšleny všechny kladné oznamovací věty v jednoduchém budoucím čase typu „*je croire que...*“.

Následují dva grafy porovnávající podíl subjunktivu a indikativu po *verbu opinandi* ve futuru s podílem subjunktivu a indikativu po *verbu opinandi* ve všech časech¹. První graf je pro sloveso *croire*, druhý pro sloveso *penser*. χ^2 zde nově porovnává hodnoty pro dvě různé skupiny: indikativ/subjunktiv po futuru a indikativ/subjunktiv po všech tvarech.

Grafy č. 14, 15 Indikativ/subjunktiv, futurum / všechny časy (futurum 129 *croire* a 32 *penser*)
 χ^2 futurum/vše: $\chi^2(1)=1,86$; $p=0,173$ (*croire*) a $\chi^2(1)=0,734$; $p=0,392$ (*penser*)

Z grafů je patrné, že jak pro sloveso *croire*, tak pro sloveso *penser* je podíl subjunktivu mírně vyšší v případě, že počítáme pouze věty ve futuru. Podle nízkého χ^2 je

¹ Včetně futura, jehož výskyt je však v rámci celkového objemu dat zcela marginální.

však tento rozdíl pod hranici statistické odchylky a nelze zamítnout nulovou hypotézu. Mnohem významnějším faktorem než čas slovesa stále zůstává *verbum opinandi* samotné.

Byť vliv futura na výskyt subjunktivu nebyl statisticky s jistotou prokázán, určitou významovou nuanci přináší, jak ilustrují následující příklady:

(3) *Mais, pour parler au pape, je t'apprendray trois motz de latin si bien assiz, que quand tu les auras dicts devant luy il **croira que** tu sois le plus grand clerc du monde.* (Des Périers, Les Nouvelles récréations et joyeux devis de feu Bonaventure des Périers, 1558)

Papež má uvěřit něčemu, co není pravda. Navíc je to zatím pouze plán pro budoucí situaci. Subjunktiv lze vysvětlit nejenom futurem, nýbrž zejména nepravdivostí budoucí domněnky. Podobných příkladů je v korpusu vícero: futurum uvozuje myšlenku, s níž se mluvčí neztotožňuje a neztotožní – často jde o 2. či 3. osobu.

(4) *Orphevres disent, que le souphre empesche de souder l'argent, et est grandement ennemi de la forge d'argent. Bien **croiray-je, que** ledit souphre aye aidé à la discretion dudit argent, et qu'ainsi qu la miniere estoit à la fournaise, le souphre se soit exhallé.* (Palissy, Recetpte veritable, 1563)

Zde mluvčí popisuje způsob, jakým si utváří domněnku na základě tvrzení zlatníků. „Dobře, budu tedy věřit, že...“. Futurum může implikovat nuanci podmíněnosti. Mluvčí není o věci přesvědčen izolovaně. Použije ji (na základě jiného zdroje), aby ji pak mohl zasadit do širších souvislostí, příp. z ní udělat východisko následného postupu.

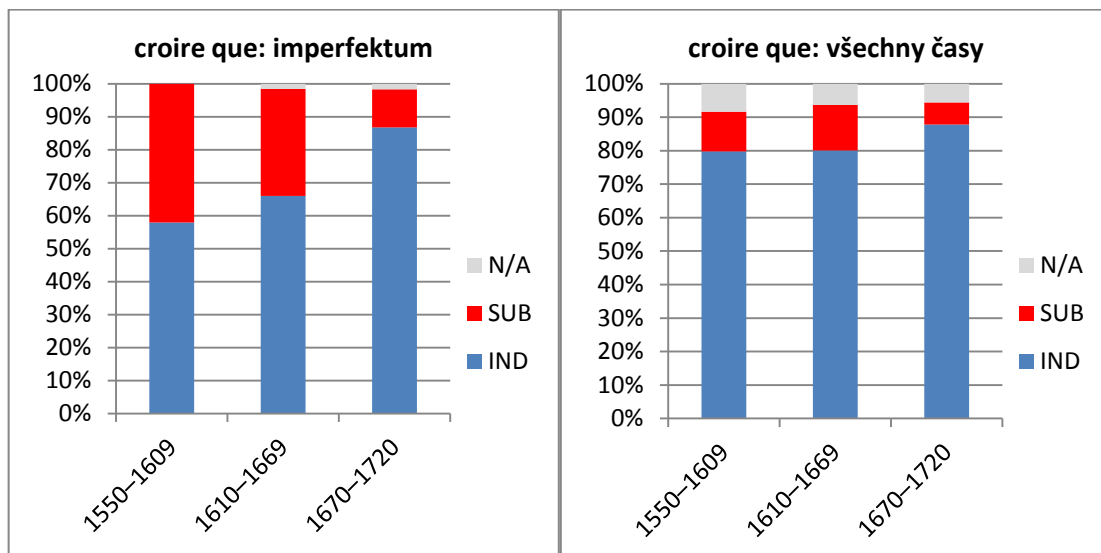
6.1.5 Verbum opinandi v imperfektu

Thomas Corneille uvádí na konci 17. století po kladných *verbech opinandi* jako pravidlo pouze indikativ, leč se dvěma výjimkami. Jednou z nich je situace, kdy je *verbum opinandi* v imperfektu. V takovém případě je konkurence se subjunktivem stále živá. Brunot je k této výjimce skeptický a pochybuje o tom, že by skutečně odrážela reálnou situaci, viz část 4.3.2.2.

Vzhledem k tomu, že zde opět není stěžejní vývoj, nýbrž srovnání, a kvůli zajištění většího počtu výskytů v jednotlivých časových úsecích, bylo sledované období rozděleno pouze na tři celky. Stejně jako u podmínkových vět rozlišujeme předklasické období 1550–1609, počátek klasického období 1610–1669 a klasické období 1670–1720. V každém

období byla pro obě slovesa zpracována statistika pouze z vět, kdy je *verbum opinandi* v imperfektu (v kladné oznamovací větě), a tato data byla porovnána s daty pro všechny kladné oznamovací věty dohromady.¹

Srovnání podílu indikativ/subjunktiv po slovesu *croire* v imperfektu a ve všech časech za tři výše vytyčená období:

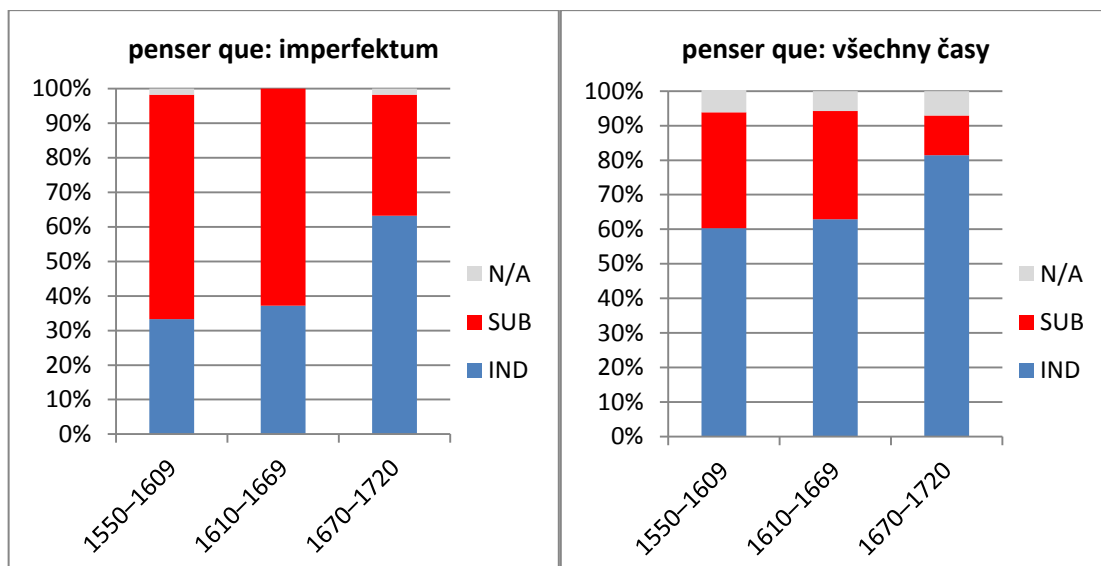

Grafy č. 16, 17 Croire que: indikativ/subjunktiv, imperfektum / všechny časy (imperfektum 751)
 χ^2 impf./vše (tři časové úseky): $\chi^2(1)=13,5$; $p<0,001$ | $\chi^2(1)=90,7$; $p<0,001$ | $\chi^2(1)=10,1$; $p=0,001$

Grafy Corneillovu poznámku potvrzují: *verbum opinandi* v imperfektu skutečně výrazně zvyšuje procento subjunktivu. Vysoký χ^2 potvrzuje, že rozdíl mezi imperfektem a souhrnnými daty je statisticky signifikantní. Subjunktiv během sledovaného období rapidně klesá a již za Corneillova života se i po imperfektu stává velmi minoritním: 11,5 % (40 z 349 abs.) v posledním ze tří období. Stále je však procento subjunktivu po imperfektu téměř dvojnásobné než obecně po všech kladných větách (354 z 5 326 abs., a to i včetně imperfekta). Na začátku sledovaného období byl rozdíl ještě větší. Výše bylo zjištěno, že subjunktiv u slovesa *croire* nebyl nikdy výrazně zastoupen. Vezmeme-li však zvlášť pouze věty s imperfektem, není tomu tak. Mezi lety 1550 a 1609 tvoří subjunktiv po imperfektních tvarech dokonce 42,1 % (8 z 19 abs.), téměř 4x více než v souhrnných datech, kde dosahuje pouze 11,8 %. (107 z 906 abs.).

Jak je tomu u slovesa *penser*?

¹Včetně imperfekta. Při porovnání se všemi časy kromě imperfekta by byl rozdíl mezi první a druhou skupinou ještě zřetelnější, není to však nezbytně nutné, i tak je vliv imperfekta jasně pozorovatelný.

Grafy č. 18, 19 *Penser que*: indikativ/subjunktiv, imperfektum / všechny časy (imperfektum 384)
 χ^2 impf./vše (tři časové úseky): $\chi^2(1)=40,2$; $p<0,001$ | $\chi^2(1)=68,7$; $p<0,001$ | $\chi^2(1)=21,4$; $p<0,001$

Corneillova výjimka se potvrzuje i pro toto sloveso. Rozdíl je statisticky významný (vysoký χ^2). V prvních dvou časových úsecích byl subjunktiv po imperfektních tvarech dokonce v převaze 62–65 % (78 ze 120 a 130 z 207 abs). V druhé polovině 17. století pak dochází k jeho výraznému úbytku, jak po imperfektu, tak obecně po všech tvarech. V podrobnějším grafu pro všechny časy v části 6.1.1 se jako mezník jeví již roky 1630–40, zde je však toto desetiletí zahrnuto v prostředním období obsahujícím i léta 10. a 20., kdy byl výskyt subjunktivu stále relativně vysoký. O vývoji samozřejmě lépe vypovídá graf, v němž je sledovaná doba rozdělena podrobněji.

U obou sloves je tedy po celou dobu podíl subjunktivu výrazně vyšší po imperfektu než po ostatních časech. Proč je tomu tak? Uveďme si dva příklady z druhé poloviny 17. století, kdy frekvence subjunktivu v kladných větách obecně poklesla, nicméně právě po imperfektu zůstává stále relativně vysoká.

(5) ; *je luy répondis que je **croyois qu'elle** eust trente à trente cinq ans ; elle se mit encor à rire, et me jura qu'elle en avoit plus de cinquante...* (Abbé Pure, *La Pretieuse* ou le *Mystère des ruelles*, 1658)

(6) *Hé quoi ? Seigneur, c'est vous ? Tant de jalousie pour un François ? Je **pensois qu'il** n'y eût que nous qui en fussions capables.* (Molière, *Le Sicilien*, 1668)

V obou případech imperfektum vyjadřuje přesvědčení, jež bylo následně vyvráceno, či o něm mluvčí začal minimálně pochybovat, proto minulý čas – názor již

neplatí, stává se virtuálním a bude vyjádřen subjunktivem spíše než názor aktuální. Stejně je tomu i v této větě:

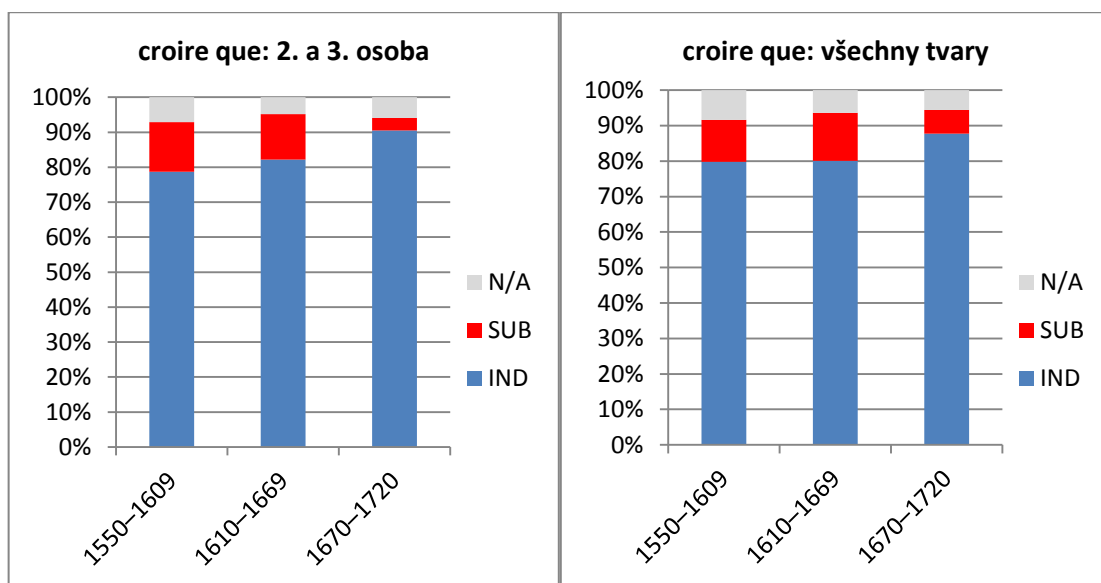
(7) ...de nostre temps mesme on **croyoit que** *Ronsard ne deust estre sujet à la pinse des critiques, et nous voyons neantmoins qu'il est aucunement mesprisé. (Garasse, La Doctrine curieuse des beaux-esprits de ce temps, 1623)

Imperfektum je také základním časem pro vypravování příběhu. S postupem děje (informaci) přicházejí další fakta, která mění celkový obraz situace, jež tak nikdy není definitivní. I to může nahrávat užití subjunktivu, který nechává prostor pro změnu či jinou interpretaci.

6.1.6 Verbum opinandi ve 2. a 3. osobě

Další Corneillova poznámka se týká *verb opinandi* ve 2. či 3. osobě. Sledované období bylo opět rozděleno do tří period, stejných jako u imperfekta a podmínkových vět: předklasické období 1550–1609, počátek klasického období 1610–1669 a klasické období 1670–1720. Výsledky pro kladné oznamovací věty, v nichž je *verbum opinandi* ve 2. nebo 3. osobě obou čísel, byly porovnány se souhrnnými daty¹.

Následuje srovnání podílu indikativu a subjunktivu po slovesu *croire* ve 2. a 3. osobě a ve všech kladných oznamovacích větách za ona tři výše vytyčená období.

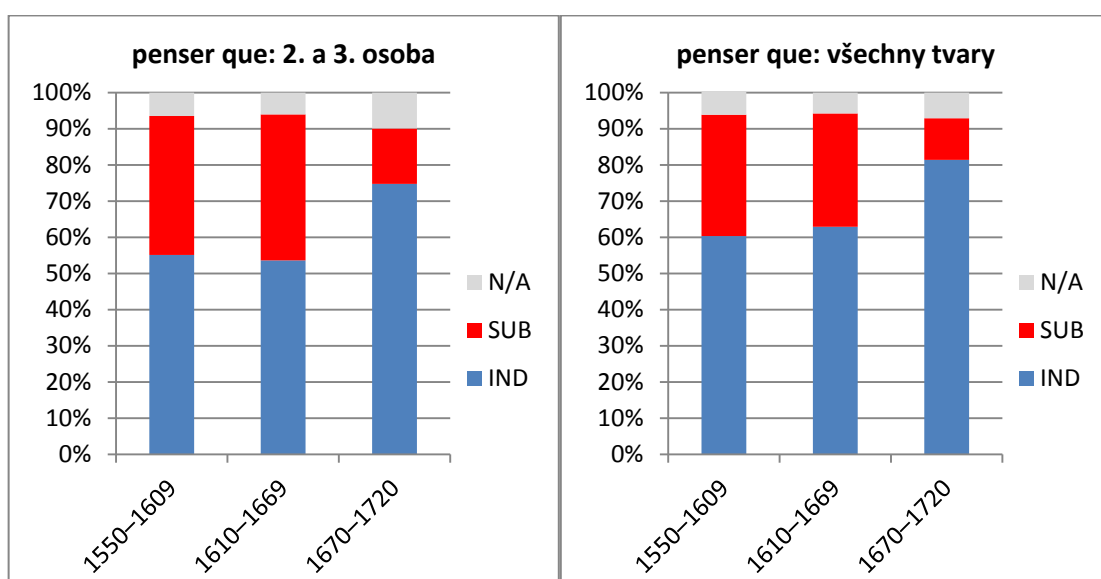

Grafy č. 20, 21 Croire que: indikativ/subjunktiv, 2. a 3. osoba / všechny tvary (2. a 3. osoba 3 770)
 χ^2 2. a 3. os. / vše (tři časové úseky): $\chi^2(1)=0,554$; $p=0,457$ | $\chi^2(1)=0,278$; $p=0,598$ | $\chi^2(1)=24$; $p<0,001$

¹ Včetně tvarů ve 2. a 3. osobě.

Z grafů je vidět, že na rozdíl od imperfekta, které prokazatelně zvýšilo podíl subjunktivu, tvary ve 2. a 3. osobě u slovesa *croire* pravděpodobnost subjunktivu nijak nezvyšují. Ve třetím období je jeho podíl po slovese *croire* ve 2. a 3. osobě dokonce téměř zanedbatelný: 3,6 % (72 z 1 988 abs.). V prvních dvou obdobích vyšla hodnota χ^2 menší než 1, rozdíl tak naprosto není signifikantní. Přestože jsou slovesa v 2. a 3. osoby častá, a spoluurčují tedy výsledek pro všechny tvary, lze i tak učinit závěr, že na procento subjunktivu po slovese *croire* nemají výraznější vliv. Kdyby ano, projevilo by se to na rozdílu mezi levým a pravým grafem a vyšším χ^2 .

A jak je tomu po slovese *penser*?

Grafy č. 22, 23 Penser que: indikativ/subjunktiv, 2. a 3. osoba / všechny tvary (2. a 3. osoba 976)
 χ^2 2. a 3. os. / vše (tři časové úseky): $\chi^2(1)=3,42$; $p=0,065$ | $\chi^2(1)=13,4$; $p<0,001$ | $\chi^2(1)=1,52$; $p=0,217$

Na rozdíl od slovesa *croire* je po slovese *penser* ve 2. či 3. osobě podíl subjunktivu viditelně vyšší a podíl indikativu viditelně nižší než po všech tvarech dohromady (a to i včetně 2. a 3. osoby). Na začátku klasického období dosahuje podíl subjunktivu po 2. a 3. osobě 40,4 % (175 ze 433 abs.) oproti 31,3 % (520 z 1 661 abs.) v souhrnných datech. Na konci 17. století pak vývoj po těchto tvarech kopíruje vývoj syntaxe *verb opinandi* obecně a podíl subjunktivu skokově klesá. Vliv 2. a 3. osoby však rozhodně není tak výrazný jako vliv imperfekta, což prokazuje i nižší χ^2 . Rozdíl v mezi 2. a 3. osobou a všemi tvary se pohybuje na hranici statistické odchylky, pouze v prostředním období je výraznější.

Následují dva příklady slovesa *penser* ve 2. a 3. osobě v souvětí s negativní epistémickou modalitou, a tedy se subjunktivem.

(8)...*quelle lettre sienne, qu'elle **pensoit que** vous m' eussiez envoyée par *Mr *Tisati ; mais je n' en receus poinct pour elle.* (Peiresc, Lettres, 1625)

(9) *Pêcheurs qui **pensez que** Dieu ait mis en oubly nos pechez, pource que vous n'en souffrez point la peine, souuenez-vous que Dieu les garde pour vous en punir en son temps.* (Mestrezat, Sermon, sur le pseume CXXX, 1645)

Zatímco imperfektum implikuje distanc od názoru způsobený rozdílem v čase, 2. a 3. osoba umožňují vyjádřit nesouhlas s názorem někoho jiného. Byť je toto vysvětlení logické a jednoduché, data ukazují, že vliv 2. a 3. osoby není v reálném užití jazyka tak velký, jak by se mohlo zdát.

6.2 ZÁPORNÉ VĚTY

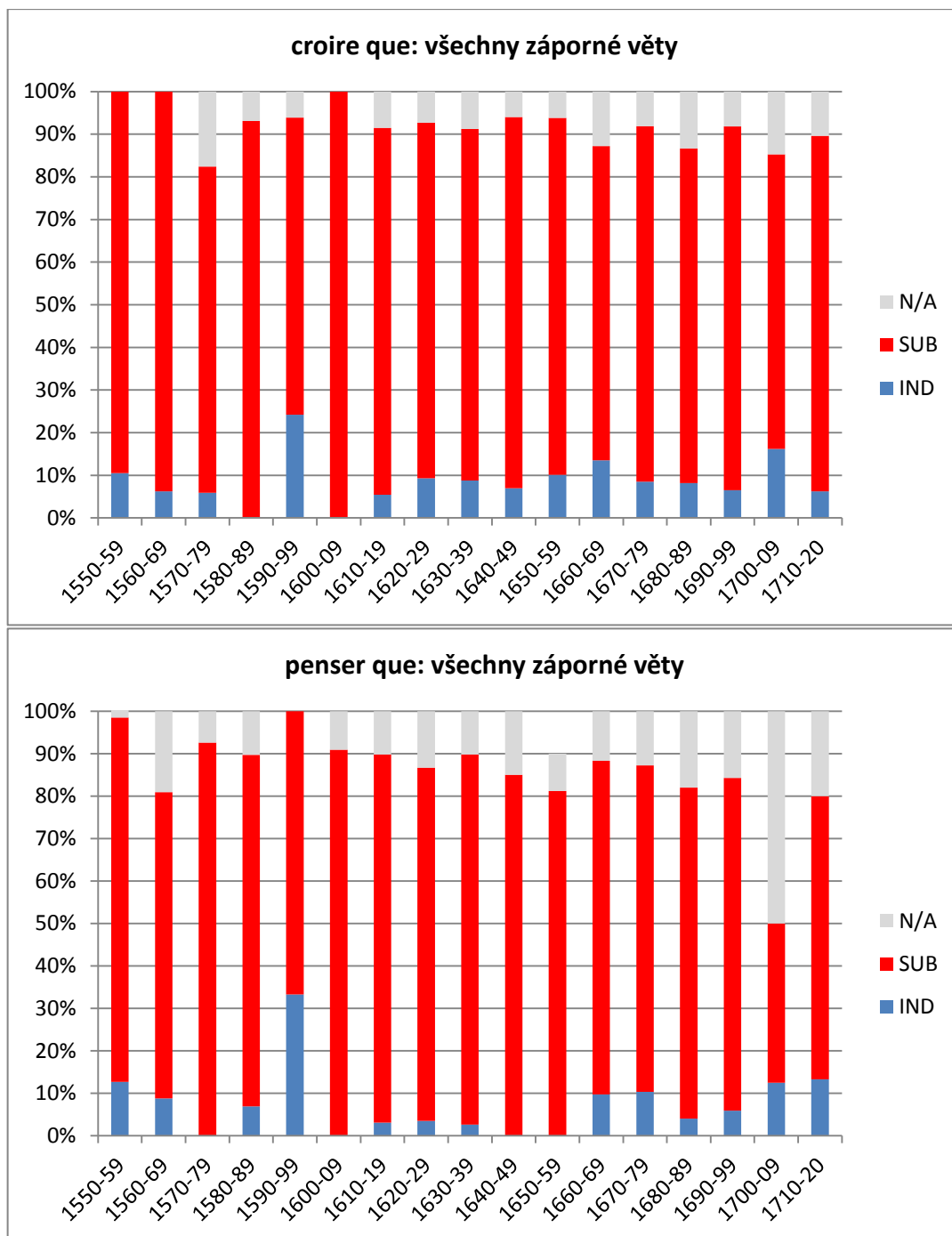
Nelze opomenout ani věty záporné. Jako záporná jsou zde myšlena všechna souvětí, u nichž je v hlavní větě u *verba opinandi* přítomna záporka *ne*, a to i u pomocného slovesa. K záporným jsou tak počítány i věty typu: „*Il ne faut pas penser...*“ či „*Il n'est pas à croire...*“. Dále jsou mezi záporné řazeny i věty bez druhé záporky, což bývají často otázky či podmínky, např. „*Qui n'eust cru...?*“ či „*Si je ne croy que...*“

6.2.1 Všechny záporné věty

Pro tyto věty se teoretická literatura shoduje na dominanci subjunktivu, byť indikativ připouští jako (někdy výslovně nesprávnou) možnost. Žádný výrazný vývoj zde není předpokládán. Podobná situace trvá dodnes, byť indikativ bývá častější.

Základním předpokladem by mohla být jasná dominance subjunktivu ve všech záporných větách. Malá korpusová analýza současné francouzštiny, viz část 3.2, nicméně ukázala, že i u vět záporných existují jiné preference způsobu pro otázky a podmínky. Na toto zjištění zde bylo pamatováno. Nejprve byly analyzovány všechny záporné věty dohromady, a to včetně otázek a podmínek, jichž bylo obou pouze malé procento. Poté byly otázky a podmínky vyčleněny zvlášť.

Následující grafy zobrazují podíl subjunktivu a indikativu ve všech záporných větách dohromady. χ^2 je z důvodu menšího počtu výskytů počítán stejně jako pro kladné otázky, tedy pro 3 větší období obsahující součet výsledků za několik desetiletí.

Grafy č. 24, 25 Indikativ/subjunktiv, všechny záporné věty (2 024 *croire* a 916 *penser*)
 $\chi^2(2)=0,237$; $p=0,888$ (*croire*) a $\chi^2(2)=16,4$; $p<0,001$ (*penser*)

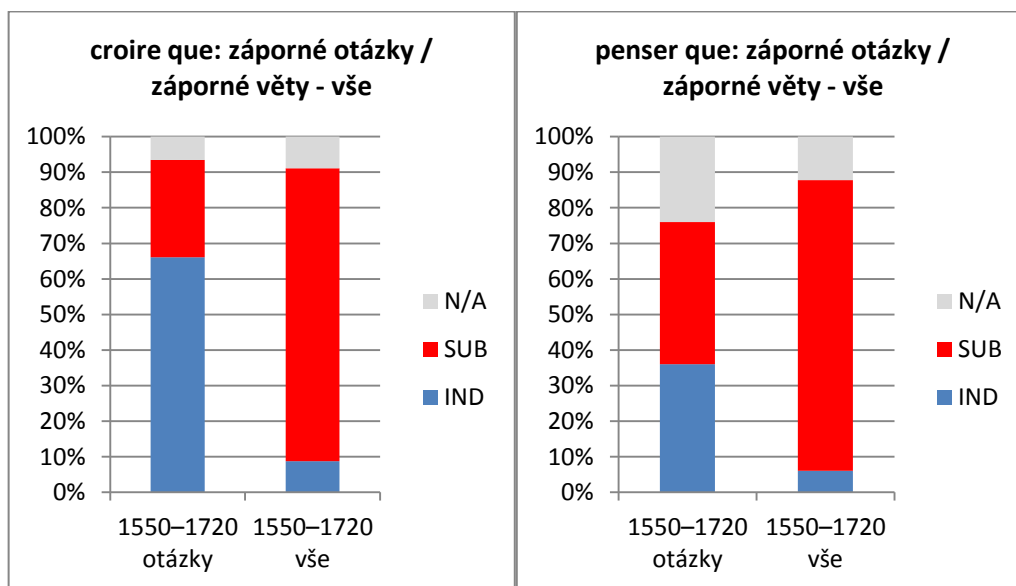
Grafy pro všechny typy záporných vět jasně dokazují výrazně většinové zastoupení subjunktivu. Zajímavé je, že u slovesa *croire* se subjunktiv zdá být po celou dobu zastoupen konstantě vysokým procentem, zatímco u slovesa *penser* jeho podíl mírně klesl. Tento pokles se však neděje příliš ve prospěch indikativu a je zapříčiněn spíše nízkým počtem výskytů slovesa *penser* v pozdějších desetiletích – a tedy vyšší náchylností k výkyvům – a vyšším počtem homonymních tvarů. V desetiletí 1700–09 jejich procento dokonce převyšuje procento subjunktivu, podíl je však počítán z pouhých 8 výskytů.

Na výkyvy hodnot u slovesa *penser* reaguje i χ^2 , jehož vysoká hodnota ukazuje, že tyto rozdíly mohou být statisticky významné a lze z nich činit závěry. Zajímavé je období 1600–1660, kdy se indikativ vyskytuje s výrazně nižší frekvencí než v předchozích i následujících letech. Dále jsou však výkyvy způsobeny spíše vysokým podílem homonymních tvarů a nižším počtem absolutních výskytů v krajních úsecích.

Data pro všechny záporné věty potvrdila zastoupení subjunktivu v průměru 70–90 % pro obě slovesa. Situace je zhruba stejná během celého sledovaného období, byť s určitými výchytkami způsobenými různou velikostí subkorpusů a různým podílem homonymních tvarů. Ani jeden z pozorovaných způsobů systematicky neklesá/nestoupá.

6.2.2 Záporné věty tázací

Jak bylo ukázáno výše, i u vět záporných je nutno zvážit, zdali použití tázací věty neovlivní volbu slovesného způsobu. Záporných tázacích vět však byl pouze velmi omezený počet. Pro dostatečnou reprezentativnost dat byl vypočítán podíl indikativu a subjunktivu za celé sledované období 1550–1720. Data pro záporné věty tázací byla porovnána s daty pro všechny záporné věty dohromady:¹

Grafy č. 26, 27 Indikativ/subjunktiv, záporné otázky / záporné – vše (otázky 62 *croire* a 25 *penser*)
 χ^2 záporné otázky / vše: $\chi^2(1)=209$; $p<0,001$ (*croire*) a $\chi^2(1)=42,5$; $p<0,001$ (*penser*)

Z grafů je jasné patrné, že tázací struktura výrazně ovlivňuje volbu slovesného způsobu. Zatímco o absolutní dominanci subjunktivu v záporných větách obecně není

¹ Včetně záporných vět tázacích, jichž však bylo v korpusu velmi málo a do souhrnných dat výrazně nepromlouvají (stejně jako podmínky), jak dokládá 70–90% podíl subjunktivu v souhrnných datech.

pochyb, vyčleníme-li z tohoto celku pouze otázky, je situace prokazatelně diametrálně odlišná, čemuž zcela odpovídá vysoký χ^2 . Jestliže se po slovese *croire* ve všech záporných větách indikativ vyskytuje pouze v 8,7 % (175 z 2 024 abs.), v otázkách dosahuje podílu 66,1 % (41 z 62 abs.) a více než dvojnásobně převyšuje výskyt subjunktivu. Vysoké zastoupení indikativu v otázkách se týká i slovesa *penser*, byť rozdíl oproti všem záporným větám není tak markantní. Ve všech záporných větách se po slovese *penser* indikativ objevuje pouze v 6 % (55 z 916 abs.), v otázkách je to 36 % (9 z 25 abs.). Subjunktiv si udržuje mírnou většinu 40 % (10 z 25 abs.) a zbytek jsou nezařaditelné tvary.

Nově lze formulovat závěr, který explicitně neuvádí žádná konzultovaná mluvnice. Tázací věty z hlediska podílu indikativ/subjunktiv ze záporných vět výrazně vybočují. Zatímco obecně je indikativ po obou slovesech v záporném tvaru marginální, v tázacích větách tvoří zhruba polovinu případů po slovese *penser*, a dokonce 2/3 po slovese *croire*. Vysvětlení lze hledat v sémantické rovině. Záporná otázka s sebou často nese informaci o kladném postoji mluvčího: Vy nevěříte, že...? Nemyslíte si, že...? Mluvčí tak implicitně deklaruje kladné přesvědčení, což je případ, kdy je na místě užít indikativ.

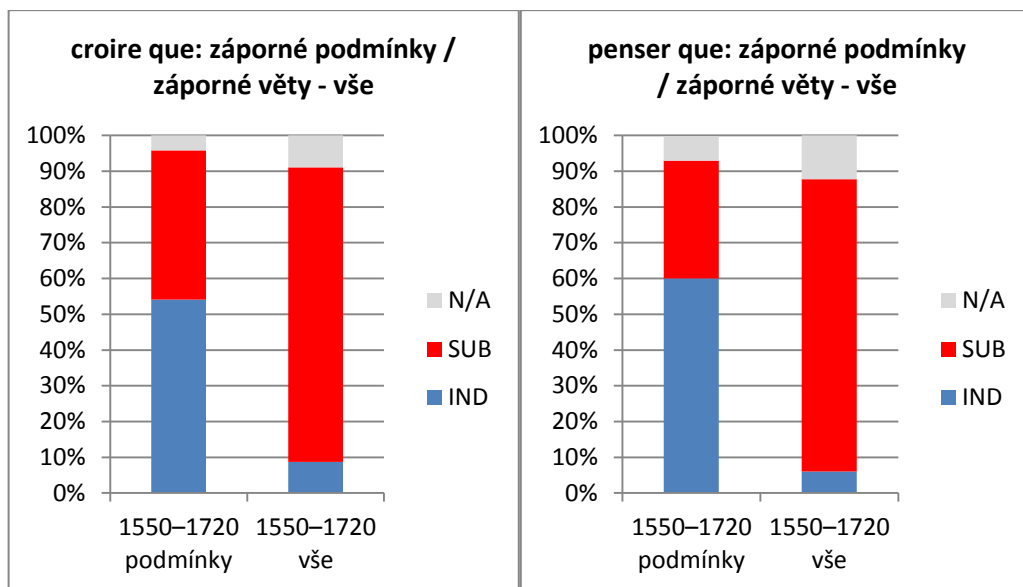
(10) *Mais si, plustost que vouloir faire une si meschante action, j'ay choisi le poison, ne devez-vous pas croire que je ne suis point ny trompeur ny abuseur ?* (Urfé, L'Astrée, 1627)

(11) *Ne croyez-vous pas que IESVS-CHRIST est mort pour tous les hommes, & qu'il nous assiste par les merites de sa mort pour faire bien ? Ils répondoient, Ouy ;* (Arroy, Le Prince instrvit en la philosophie en François, 1671)

Na obou příkladech je vidět, že negativní otázka bývá často sugestivní: mluvčí se ptá na něco, o čem je již sám přesvědčen, a nesouhlasné stanovisko druhé strany by jej překvapilo. Negativní jsou často také řečnické otázky.

6.2.3 Záporné věty podmínkové

Dalším možným faktorem ovlivňujícím volbu slovesného způsobu po záporných *verbech opinandi* mohou být podmínkové konstrukce. Data pro tyto případy byla analyzována stejně jako pro záporné věty tázací a bylo provedeno stejné srovnání:

Grafy č. 28, 29 Indikativ/subjunktiv, záporné podmínky / záporné – vše (podmínky 24 *croire* a 15 *penser*)
 χ^2 záporné podmínky / vše: $\chi^2(1)=55,4$; $p<0,001$ (*croire*) a $\chi^2(1)=63,0$; $p<0,001$ (*penser*)

Podmínkové věty stejně jako otázky výrazně zvyšují podíl indikativu a snižují podíl subjunktivu. Signifikanci rozdílu potvrzuje vysoký χ^2 . Indikativ v podmínkových souvětích dosahuje 54,1 % (13 z 24 abs.) u slovesa *croire*, a dokonce 60 % (9 z 15 abs.) u slovesa *penser*. Je však nutno dodat, že zde pracujeme s velmi omezeným počtem výskytů. Záporných podmínkových vět bylo během celých 171 let nalezeno pouze 24 pro sloveso *croire* a 15 pro sloveso *penser*. Výsledná procenta tak nelze brát absolutně, neboť každý jeden výskyt je mohl výrazně ovlivnit a dvě tři výjimečná užití některého ze způsobů mohou výsledná data zcela převrátit. Hrozí tak např. výrazný vliv idiolektu.

Přestože nelze vliv záporných podmínkových vět na podíl indikativu/subjunktivu z důvodu malého počtu výskytů přesně vyčíslit, takovýto vliv během sledovaného období s největší pravděpodobností existoval. Výskyt indikativu u záporných podmínkových vět je stejně jako u záporných otázek výrazně vyšší než ve zbylých záporných větách. Opět se nabízí vysvětlení pomocí epistémické modality: podmiňování záporného stanoviska implikuje, že se v danou chvíli z pohledu mluvčího jedná o stanovisko kladné: pod větou „Kdybych si to nemyslel...“ zůstává nevyřčené „ale já si to myslím“. Záporná podmínka je tak negací negace, jak dokládá i následující příklad:

(12) ...*je ne conceurois pas clairement & selon la verité ce que c'est que de la cire, si je ne **pensois que** mesme ce morceau que nous considerons, est capable de receuoir plus de varietez selon l'extension, que je n'en ay jamais imaginé.* (Descartes, Les Méditations métaphysiques, 1661)

7. ZÁVĚRY KORPUSOVÉ ANALÝZY

Korpusová analýza konkurence indikativu a subjunktivu po slovesech *penser* a *croire* v letech 1550–1720 byla provedena primárně s cílem ověřit informace z teoretické literatury, přinesla však i další více či méně překvapivá zjištění.

7.1 OVĚŘENÍ PŘEDPOKLADŮ

Předpoklady formulované na konci teoretické části obsahovaly sedm bodů. Nezbyvá než je konfrontovat s výsledky analýzy.

1. V letech 1550–1720 nastává v kladných oznamovacích větách po verbech opinandi výrazný pokles užití subjunktivu ve prospěch indikativu.

Potvrzeno. U obou zkoumaných sloves klesá podíl subjunktivu a roste podíl indikativu. U slovesa *croire* tento vývoj není tak dramatický jako u slovesa *penser*, což je dáno zejména tím, že procento subjunktivu nebylo u slovesa *croire* během sledovaného období nikdy příliš vysoké, a jeho pokles tak nemohl být tak výrazný.

2. Po roce 1650 se užití subjunktivu v kladných větách stává spíše výjimečným.

Potvrzeno. Přestože je vývoj pozvolný, u obou sloves se jako mezník jeví polovina 17. století, dekáda 1640–49. Pomineme-li menší výkyvy, je od této doby u obou sloves výskyt subjunktivu v kladných větách znatelně nižší než v letech předchozích. Rozhodně se však jedná o evoluci, nikoli o revoluci. Vliv může mít jak obecná snaha mluvčích jazyk zjednodušovat, tak jazyková politika 17. století. Polovina století je dobou po založení Francouzské akademie a vrcholným obdobím francouzské literatury. Francouzština je kodifikována, pravidla se upřesňují. S touto tendencí by mohl úbytek subjunktivu korespondovat: *verba opinandi* potřebují přesnější klasifikaci a končí jako čistě indikativní slovesa.

3. Pokles podílu subjunktivu je výraznější u slovesa croire než u slovesa penser.

Nepotvrzeno. Naopak, pokles frekvence subjunktivu je výraznější u slovesa *penser*. Podíváme-li se na klouzavý průměr pro kladné oznamovací věty, u slovesa *penser* začíná na hodnotě 40 % a končí téměř na 10 %, zatímco u slovesa *croire* se z 12 % dostává na zhruba 5 %. Je sice pravda, že subjunktiv se u slovesa *penser* vyskytuje i ke konci sledovaného období častěji než u slovesa *croire*, není to však dáno pozvolnějším poklesem,

nýbrž tím, že u slovesa *penser* byl subjunktiv častější vždy. Na konci století pak procento subjunktivu po slovese *penser* kleslo natolik, že se přiblížilo procentu po slovese *croire*.

4. *V záporných větách je úzus podobný jako dnes, tedy převaha subjunktivu.*

Potvrzeno. Subjunktiv v záporných větách u obou sloves dominuje 70–90 %.

5. *V kladných otázkách a podmínkách se vyskytuje vyšší procento subjunktivu než v kladných oznamovacích větách.*

Potvrzeno. V kladných otázkách se subjunktiv po celé sledované období drží mírně pod 60 % u slovesa *croire* a kolem 70 % u slovesa *penser*. Podobné procento nalezneme u podmínek, byť s jedním výkyvem u každého slovesa.

6. *Vyšší procento subjunktivu lze čekat v situaci, kdy je verbum opinandi ve futuro, ve 2. či 3. osobě a v imperfektu.*

Částečně potvrzeno. Nejvíce a prokazatelně výskyt subjunktivu zvyšuje imperfektum, po kterém je u slovesa *penser* dokonce během 2/3 sledovaného období majoritní. Mírně vyšší procento subjunktivu bylo zaznamenáno i po futuro, nárůst je však pod hranicí statistické odchylky. Vliv 2. a 3. osoby pak byl patrný pouze u slovesa *penser*, u druhého slovesa nikoli.

7. *V záporných otázkách a záporných podmínkách můžeme zjistit vyšší procento indikativu než v ostatních záporných větách.*

Potvrzeno. Tato vlastní hypotéza byla motivována obdobným schématem pro věty kladné a zajímavými výsledky malé synchronní analýzy. Teoretická literatura se o těchto větách nezmiňuje, rozhodně však pozornost zasluhují: vysokým procentem indikativu se zcela liší od ostatních záporných vět. Relevanci zjištění potvrzuje i χ^2 . Zatímco obecně u všech záporných vět dohromady, z nichž drtivá většina byly věty oznamovací, dosáhl indikativ 8,7 % (*croire*) a 6 % (*penser*), v záporných otázkách byl podíl indikativu 66,1 % (*croire*) a 36 % (*penser*), v záporných podmínkách pak 54,1 % (*croire*) a 60 % (*penser*). Vysvětlení je zřejmě sémantické. Záporná věta obecně vyjadřuje irealitu, záporná otázka a záporná podmínka však tuto irealitu výrazně zpochybňují – podobně jako jejich kladné protějšky zpochybňují či podmiňují realitu – ba dokonce negují, tedy negují negaci, čímž zvyšují epistémickou modalitu výpovědi (přibližují výpověď jistotě).

7.2 DALŠÍ ZJIŠTĚNÍ

Zajímavým zjištěním je výrazný rozdíl mezi oběma slovesy, a to zejména u kladných oznamovacích vět. Zatímco teorie hovoří o obou slovesech souhrnně, a přisuzuje jim tak i stejnou charakteristiku, v praxi se ukazuje, že není *verbum opinandi* jako *verbum opinandi*. Zatímco vývoj podílu subjunktiv/indikativ v kladných větách lze označit za paralelní – u obou sloves systematicky klesá frekvence subjunktivu – celkově se slovesa velmi liší. Sloveso *croire* v kladné podobě po celou sledovanou dobu vyžaduje téměř výhradně indikativ. Subjunktiv je téměř výjimkou i v předklasickém období, natož později. Vzájemnou konkurenci lze pozorovat pouze po slovese *penser*, během 17. stol. však i zde mizí, a sloveso *penser* se tak přibližuje slovesu *croire*.

7.3 SCHEMATICKÉ SHRUTÍ VÝSLEDKŮ

Analýza pracovala se dvěma základními faktory, které v letech 1550–1720 ovlivnily frekvenci slovesného způsobu po *verbech opinandi*. Prvním z nich je přítomnost či absence negativní modality, tedy rozdělení na kladné a záporné věty. Druhým faktorem jsou tři základní typy vět, v nichž se *verba opinandi* nejčastěji vyskytují: oznamovací, tázací a podmínkové. Výzkum ukázal, že tyto faktory nepůsobí izolovaně, nýbrž že je to právě jejich kombinace, která určuje frekvenci sledovaných slovesných způsobů.

Následující tabulky ilustrují, jak jednotlivé kombinace těchto faktorů ovlivňují frekvenci subjunktivu (a tím pádem i indikativu, byť vzhledem k proměnlivému zastoupení homonymních tvarů ne zcela nepřímou úměrně). Červeně je vyznačeno majoritní zastoupení subjunktivu, modře minoritní, fialově víceméně vyrovnaný podíl indikativu i subjunktivu, tučně pak maxima a minima co do frekvence subjunktivu pro každé sloveso.

<i>croire que</i>	oznamovací	tázací	podmínkové
kladné +	10 %	55 %	57 %
záporné -	82 %	27 %	42 %

Tabulka č. 15 Frekvence subjunktivu shrnutí, *croire*

<i>penser que</i>	oznamovací	tázací	podmínkové
kladné +	29 %	74 %	71 %
záporné -	82 %	40 %	33 %

Tabulka č. 16 Frekvence subjunktivu shrnutí, *penser*

Tabulky na předchozí straně shrnují rozdíly mezi jednotlivými typy vět. U obou sloves lze pozorovat následující schéma: oznamovací věty potvrzují jednoznačné a očekávané dělení „kladná věta – indikativ“ / „záporná věta – subjunktiv“, ve dvou zbylých typech vět je pak situace opačná, tedy v kladných otázkách a podmínkách subjunktiv, v záporných indikativ. V záporných otázkách po slovese *penser* je procento subjunktivu a indikativu podobné, vycházíme však z mála výskytů (9 a 10 z 25 abs.).

Oznamovací věty představují extrémy v obou pólech. Jak po slovese *croire*, tak po slovese *penser* je v oznamovacích větách v kladné podobě nejvyšší frekvence indikativu a v záporné podobě nejvyšší frekvence subjunktivu ze všech typů vět. Záporná a kladná deklarace jsou tak ve vzájemné opozici. U ostatních typů vět je rozdíl mezi kladnou a zápornou podobou menší. Např. mezi zápornými a kladnými podmínkami u slovesa *croire* je rozdíl ve frekvenci subjunktivu 5 %. Mezi zápornými a kladnými oznamovacími větami je to pro toto sloveso 72 %. U slovesa *penser* je rozdíl mezi oznamovacími větami menší; nutno však dodat, že sloveso *penser* prošlo co do frekvence subjunktivu výrazným vývojem a na konci sledovaného období, kdy se procento subjunktivu po slovese *penser* dostává v průměru pod 15 %, lze i u něj v oznamovacích větách očekávat mezi kladnou a zápornou variantou obdobný rozdíl ve frekvenci subjunktivu jako u slovesa *croire*.

8. ZÁVĚR

Bakalářská práce sledovala užití slovesného způsobu ve větách závislých na *verbech opinandi* mezi roky 1550–1720. Právě v těchto letech došlo dle teoretické literatury ve volbě slovesného způsobu po *verbech opinandi* k výraznému vývoji. Základním předpokladem byl pokles subjunktivu v kladných oznamovacích větách, jeho neměnné majoritní zastoupení ve větách záporných a relativně vyšší výskyt v kladných otázkách a podmínkách. Dále byl na základě literatury formulován předpoklad vyššího výskytu subjunktivu po *verbu opinandi* ve futuru, v imperfektu a ve 2. a 3. osobě. Tyto presumpce byly doplněny vlastní hypotézou o různém poměru subjunktivu a indikativu v různých typech záporných vět (oznamovacích, tázacích, podmínkových).

Výše vyjmenovaná teoretická východiska byla ověřena korpusovou analýzou dvou *verb opinandi*, sloves *penser* a *croire*, na dobových textech v diachronním korpusu FRANTEXT. Pro zachycení vývojové tendence bylo sledované období rozděleno do 17 desetiletí a v každém byla zvlášť hledána konkurence lemmat *croire + que* a *penser + que*. Z 18 433 relevantních výsledků byl vypočítán podíl indikativu a subjunktivu v jednotlivých desetiletích pro každé sloveso a pro každý typ věty, jenž byl předmětem hypotézy.

Výsledná data potvrdila pokles subjunktivu v kladných oznamovacích větách a směřování k indikativu jakožto jedinému správnému způsobu, tak jak toto pravidlo známe dnes. Velmi zajímavé bylo zjištění rozdílu mezi oběma slovesy. Zatímco u slovesa *penser* byla konkurence mezi subjunktivem a indikativem živá až přibližně do roku 1640, slovesu *croire* již od začátku sledovaného období dominoval indikativ. U obou sloves pak byl subjunktiv majoritním v kladných tázacích a kladných podmínkových větách, neboť tyto věty vyjadřují vyšší míru pochybnosti či podmíněnosti. Mezník 1640 koresponduje s předělem mezi předklasickou a klasickou francouzštinou a přibližně odpovídá založení Francouzské Akademie (1635), což může značit, že vývoj syntaxe kladných *verb opinandi* souvisí s celkovou změnou jazykové situace a politiky: francouzština směřuje k větší přesnosti a jasným pravidlům.

V rámci kladných oznamovacích vět bylo zjištěno vyšší procento subjunktivu po *verbu opinandi* v imperfektu, mírně vyšší po *verbu opinandi* ve futuru a u slovesa *penser* též po *verbu opinandi* ve 2. a 3. osobě. Důvody pro to jsou zřejmě sémantické.

Imperfektum popisuje minulou okolnost, která se již mohla změnit – proto subjunktiv. Futurum je naopak predikcí do budoucna, která se ještě nestala, je stále virtuální, a tedy s nižší epistémickou modalitou – proto subjunktiv. Ve 2. a 3. osobě, tedy ve větách typu „*Il croit que...*“, sděluje mluvčí názor někoho jiného, o kterém sám nemusí být přesvědčen – proto subjunktiv. Nutno však dodat, že vliv 2. a 3. osoby a vliv futura nebyl tak výrazný jako vliv imperfekta.

Poslední zjištění se týkalo záporných otázek a záporných podmínek, pro něž byla vytvořena samostatná statistika inspirovaná obdobným schématem pro věty kladné. Na rozdíl od ostatních záporných vět se po záporných otázkách a podmínkách vyskytuje velmi často indikativ. Většinou jim dokonce dominuje, pouze v záporných otázkách u slovesa *penser* je jeho procento přibližně stejné jako procento subjunktivu. I záporné věty si tak zaslouží podrobnější popis a podobné dělení jako věty kladné, neboť i u nich jsou výrazné rozdíly mezi různými typy vět. Důvodem může být obecná povaha otázek a podmínek. Tyto věty podmiňují či zpochybňují vyřčenou výpověď. V případě podmínění či zpochybnění negace je tato negace zeslabena, a výpověď tak má na rozdíl od záporné deklarativní věty pozitivní epistémickou modalitu.

Vývoj syntaxe *verb opinandi* odpovídá přechodu od předklasické francouzštiny ke klasické, datovanému do let 1630–1650. Právě v těchto letech dochází k největšímu úbytku procenta subjunktivu v oznamovacích větách po kladných *verbech opinandi*, která se také od druhé poloviny 17. století začínají řadit mezi deklarativní slovesa. Konkurence indikativ/subjunktiv po *verbech opinandi* je zřejmě další charakteristikou předklasické francouzštiny, která s příchodem klasického období mizí.

Možným námětem na rozšíření této práce může být hlubší kvalitativní analýza zaměřená na různé typy textů a rozdíly mezi nimi, příp. na jednotlivé autory a na další konkrétní lingvistické či extralingvistické faktory, které mohly mít na volbu slovesného způsobu po *verbech opinandi* vliv.

SEZNAM ZKRATEK

abs. = absolutní počet

ČNK = Český národní korpus

HLF = Histoire de la langue française

impf. = imperfektum

IND = indikativ (v grafech)

opt. = optativ

os. = osoba

ot. = otázky (v grafech)

ozn. = oznamovací věty (v grafech)

pod. = podmínky (v grafech)

SUB = subjunktiv (v grafech)

SEZNAM TABULEK

Tabulka č. 1	Řazení kondicionálu dle klasické a současné mluvnice	s. 12
Tabulka č. 2	Způsob po <i>verbu opinandi</i> v moderní francouzštině	s. 18
Tabulka č. 3	Přehled subkorpusů pro analýzu moderní francouzštiny	s. 19
Tabulka č. 4	Jak <i>verba opinandi</i> pojmenovávají jednotlivé mluvnice I	s. 26
Tabulka č. 5	Jak <i>verba opinandi</i> pojmenovávají jednotlivé mluvnice II	s. 28
Tabulka č. 6	Způsob po <i>verbu opinandi</i> v 16. století	s. 31
Tabulka č. 7	Způsob po <i>verbu opinandi</i> v 17. století	s. 31
Tabulka č. 8	Způsob po <i>verbu opinandi</i> v první pol. 17. století	s. 34
Tabulka č. 9	Způsob po <i>verbu opinandi</i> v druhé pol. 17. století	s. 34
Tabulka č. 10	Velikost subkorpusů pro analýzu v korpusu FRANTEXT	s. 37
Tabulka č. 11	Počet výsledků pro každé desetiletí	s. 41
Tabulka č. 12	Relativní frekvence výsledků v subkorpusech	s. 42
Tabulka č. 13	Počet kladných otázek v jednotlivých subkorpusech	s. 49
Tabulka č. 14	Počet kladných podmínek v jednotlivých obdobích	s. 52
Tabulka č. 15	Frekvence subjunktivu shrnutí, <i>croire</i>	s. 67
Tabulka č. 16	Frekvence subjunktivu shrnutí, <i>penser</i>	s. 67

SEZNAM GRAFŮ

Graf č. 1	Oznamovací věty kladné/záporné (moderní francouzština)	s. 21
Graf č. 2	Otázky kladné/záporné (moderní francouzština)	s. 21
Graf č. 3	Podmínky kladné/záporné (moderní francouzština)	s. 21
Graf č. 4	<i>Croire</i> que: kladné oznamovací věty	s. 45
Graf č. 5	<i>Penser</i> que: kladné oznamovací věty	s. 46
Graf č. 6	<i>Croire</i> que: kladné oznamovací věty, trend	s. 47
Graf č. 7	<i>Penser</i> que: kladné oznamovací věty, trend	s. 47
Graf č. 8	<i>Croire</i> que: kladné tázací věty	s. 50
Graf č. 9	<i>Penser</i> que: kladné tázací věty	s. 50
Graf č. 10	<i>Croire</i> que: kladné tázací věty, trend	s. 51
Graf č. 11	<i>Penser</i> que: kladné tázací věty, trend	s. 51
Graf č. 12	<i>Croire</i> que: kladné podmínkové věty	s. 53
Graf č. 13	<i>Penser</i> que: kladné podmínkové věty	s. 53
Graf č. 14	<i>Croire</i> que: futurum / všechny časy	s. 54
Graf č. 15	<i>Penser</i> que: futurum / všechny časy	s. 54
Graf č. 16	<i>Croire</i> que: imperfektum	s. 56
Graf č. 17	<i>Croire</i> que: všechny časy	s. 56
Graf č. 18	<i>Penser</i> que: imperfektum	s. 57
Graf č. 19	<i>Penser</i> que: všechny časy	s. 57
Graf č. 20	<i>Croire</i> que: 2. a 3. osoba	s. 58
Graf č. 21	<i>Croire</i> que: všechny tvary	s. 58
Graf č. 22	<i>Penser</i> que: 2. a 3. osoba	s. 59
Graf č. 23	<i>Penser</i> que: všechny tvary	s. 59
Graf č. 24	<i>Croire</i> que: všechny záporné věty	s. 61
Graf č. 25	<i>Penser</i> que: všechny záporné věty	s. 61
Graf č. 26	<i>Croire</i> que: záporné otázky / záporné věty – vše	s. 62
Graf č. 27	<i>Penser</i> que: záporné otázky / záporné věty – vše	s. 62
Graf č. 28	<i>Croire</i> que: záporné podmínky / záporné věty – vše	s. 64
Graf č. 29	<i>Penser</i> que: záporné podmínky / záporné věty – vše	s. 64

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek č. 1	FRANTEXT: dotaz pro konstrukci „ <i>croire</i> + que“	s. 39
Obrázek č. 2	FRANTEXT: dotaz pro konstrukci „ <i>penser</i> + que“	s. 39

SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY

- Andry de Bois-Regard, Nicolas (1689). *Réflexions sur l'usage présent de la langue française*. Paris: Chez Laurent d'Hourt.
- Brunot, Ferdinand (1927). *Histoire de la langue française des origines à 1900: Tome II Le Seizième siècle* (2. éd. revue et corrigée). Paris: Librairie Armand Colin.
- Brunot, Ferdinand (1909). *Histoire de la langue française des origines à 1900: Tome III La Formation de la Langue classique (1600–1660) Deuxième partie*. Paris: Librairie Armand Colin.
- Brunot, Ferdinand (1939). *Histoire de la langue française des origines à 1900: Tome IV La Langue Classique (1660–1715) Deuxième partie* (2. éd.). Paris: Librairie Armand Colin.
- Bubnová, M., & Hořejší, V. (1961). *Francouzsko-český Česko-francouzský slovník: Část francouzsko-česká* (5. vyd.). Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Chiflet, Laurent (1680). *Essay d'une parfaite Grammaire de la langue françoise* [Online] (Sixième & dernière Edition). Cologne: Chez Pierre le Grand.
- Fournier, Nathalie (2002). *Grammaire du français classique*. Paris: Belin. ISBN 978-270-1133-225.
- Gougenheim, Georges (1994). *Grammaire de la langue française du seizième siècle* (Réimpr.). Paris: Picard. ISBN 27-084-0469-5.
- Haase, Alfons (1898). *Syntaxe française du XVIIe siècle: Traduite par M. Obert avec l'autorisation de l'auteur*. Paris: Alphonse Picard et Fils, Éditeurs.
- Hendrich, J., Radina, O., & Tláškal, J. (2001). *Francouzská mluvnice* (3. přeprac. vyd., 1. vyd. v nakl. Fraus.). Plzeň: Fraus. ISBN 80-723-8064-8.
- Huchon, Mireille (2002). *Histoire de la langue française* (1er publication). Paris: Libr. Générale Française. ISBN 978-2-253-90542-4-1.
- Lardon, S., & Thomine, M. -C. (2009). *Grammaire du français de la Renaissance: étude morphosyntaxique*. Paris: Éditions Classiques Garnier. ISBN 978-281-2400-933.

Maupas, Charles (1632). *Grammaire et syntaxe françoise* (Troisième Édition). Rouen: Chez Jacques Caillove.

Oudin, Antoine (1972). *Grammaire françoise rapportée au langage du temps* (Réimpression des éditions de Paris, 1632 et 1640). Genève: Slatkine Reprints.

Riegel, M., Pellat, J. -C., & Rioul, R. (2004). *Grammaire méthodique du français* (3. éd. "Quadrige", 2. tir.). Paris: PUF. ISBN 2130539599.

Spillebout, Gabriel (1985). *Grammaire de la langue française du XVIIe siècle*. Paris: Picard.

Šabršula, Jan (1986). *Vědecká mluvnice francouzštiny*. Praha: Academia.

Štichauer, Jaroslav (2014). *Études sur la formation des mots en français préclassique et classique*. Praha: Karolinum. ISBN 978-80-246-2551-5.

Vaugelas, Claude Favre de (1880). *Remarques sur la langue française: tome II* (éd. Chassang). Paris.

Volín, Jan (2007). *Statistické metody ve fonetickém výzkumu*. Praha: Epocha. ISBN 978-80-87027-54-7.

Internetové zdroje

CUIDIER, QUIDIER: Ancien français. *Études littéraires* [online]. [cit. 2016-11-08]. Dostupné z: <http://www.etudes-litteraires.com/cuidier.php>

Ferraresi, A. – Bernardini, S. – Picci, G. – Baroni, M.: *frWaC*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2013 [online]. [cit. 2016-12-19]. Dostupné z: <http://www.korpus.cz/>

FRANTEXT [online]. Université de Lorraine: Analyse et traitement informatique de la langue française, 2016 [online]. [cit. 2017-01-23]. Dostupné z: <http://www.frantext.fr/>

L'expression de la pensée et de l'opinion. *Le français au bout des doigts: définitions, règles et explications* [online]. [cit. 2017-04-14]. Dostupné z: <http://francia2.unideb.hu/lfabd/306000.html>

Nádvorníková, O. – Vavřín, M.: *Korpus InterCorp – francouzština, verze 8 ze 4. 6. 2015*.
Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2015 [online]. [cit. 2016-12-19].
Dostupné z: <http://www.korpus.cz/>

Penser: verbe transitif. *Larousse* [online]. [cit. 2016-12-19]. Dostupné z:
<http://www.larousse.fr/dictionnaires/francais/penser/59270?q=penser#58908>

R×c Contingency Table: How many rows? columns? *Tools for Science: Statistics* [online].
Kirkman, T. W., 1996 [cit. 2017-05-03]. Dostupné z:
http://www.physics.csbsju.edu/stats/contingency_NROW_NCOLUMN_form.html

Zdroje obsažené v citacích z mluvnice

Amyot, Jacques (1574). *Les vies des hommes illustres: Lycurgue*. Lausanne: François Le Preux.

De Sévigné, Mme (1975–78). *Lettres* (éd. R. Duchêne). Paris: Gallimard, « Pléiade », 3 vol.

Des Periers, Bonaventure (1874). *Nouvelles récréations et joyeux devis, suivis du Cymbalum mundi: 2 volumes* (éd. Louis Lacour). Paris: Jouaust.

Estienne, Henri (1879). *Apologie pour Herdote* (éd. Ristelhuber). Paris: Liseux.

Molière. (1873). *Œuvres* (éd. Despois et Paul Mesnard). Paris: Hachette 1873 et suiv. (Collection des Grands Écrivains.).

Rabelais, François, Huchon, M., & Moreau, F. (c1994). *Œuvres complètes: Quart Livre* (Nouv. éd.). Paris: Gallimard. ISBN 20-701-1340-X.

Racine, Jean (1985). *Théâtre complet: Œuvres, éd. de P. Mesnard, Paris, Hachette, « Les Grands Écrivains de la France », 1885–1888* (éd. de J. Morel et A. Viala). Paris: Classiques Garnier.

Résumé ve francouzštině – Résumé en français

Ce mémoire de licence en linguistique diachronique se penche sur l'usage des modes après les *verbes d'opinion* et sur son développement dans la période du français préclassique et classique. La thèse de départ s'appuie sur la disparition présumée de la compétition entre l'indicatif et le subjonctif dans les propositions complétives subordonnées aux *verbes d'opinion* en formes affirmatives. Tandis que jusqu'au début du XVIIe siècle, les grammaires parlent de la compétition entre ces deux modes après les verbes donnés, à la fin du siècle, de règle n'est que l'indicatif. Le but de ce mémoire est d'étudier théoriquement ce phénomène, et ensuite de préciser cette étude à l'aide d'une recherche dans le corpus des textes de l'époque. Le mémoire traite également les phrases interrogatives, conditionnelles et négatives.

Après la définition des notions de base – verbe d'opinion, mode, modalité, subordonnée complétive – il est décrit l'usage du mode après les deux *verbes d'opinion* typiques, *penser* et *croire*. Dans le français contemporain, c'est l'indicatif qui est de règle dans les affirmatives, mais il apparaît souvent aussi dans les négatives. La situation du XVIe et XVIIe siècle est plus complexe. Les grammaires consultées sont d'accord sur la compétition entre l'indicatif et le subjonctif dans les déclaratives affirmatives jusqu'à la moitié du XVIIe siècle ; ensuite, la norme n'est que l'indicatif. Pour les autres types de phrases – interrogatives, conditionnelles, négatives – elles préfèrent identiquement le subjonctif ; celui-ci est parfois attribué également aux phrases déclaratives affirmatives contenant les *verbes d'opinion* au futur, à l'imparfait et à la 2e et à la 3e personne. Les raisons sont sémantiques. Le subjonctif exprime un doute, une irréalité, une virtualité (futur), une inactualité (temps du passé) ou une condition, aussi sa modalité correspond-elle aux phrases nommées plus haut.

Voilà les points de départ théoriques pour la recherche dans le corpus FRANTEXT sur les textes des années 1550–1720. L'époque a été divisée en 17 décennies, dans chacune il était cherché la construction « *penser* + que » et « *croire* + que » ; et pour chaque verbe et chaque décennie un pourcentage de l'indicatif et du subjonctif a été calculé. L'avantage de ce type de recherche est un grand nombre de données (ici : 18 433) qui permet de créer une statistique représentative dans la recherche quantitative. L'inconvénient est l'hétérogénéité de FRANTEXT, parfois une datation imprécise des textes et dans ce cas-ci également des formes homonymes pour les deux modes.

Les résultats de la recherche confirment la disparition du subjonctif présupposée pour les phrases déclaratives affirmatives ; il s'offre que l'année 1640 pourra être un tournant après lequel le pourcentage du subjonctif baisse considérablement et définitivement. Cinq ans après la fondation de l'Académie, on peut l'expliquer non seulement par la tendance générale du langage de se simplifier, mais aussi, dans ce cas-ci, par la politique linguistique de la France qui préconise la clarté et la régularité. C'est pourquoi l'indicatif cristallise en tant que le seul mode possible.

La recherche confirme également le pourcentage du subjonctif plus élevé dans les interrogatives et les conditionnelles ainsi qu'après le *verbe d'opinion* au futur (l'action sera accomplie, peut-être à quelques conditions), à l'imparfait (une opinion du passé qui devient virtuelle après avoir été changée) et partiellement aussi après le *verbe d'opinion* à la 2e et à la 3e personne (une opinion de quelqu'un d'autre avec lequel le locuteur n'est pas d'accord).

Il est à constater une grande différence entre les verbes analysés : ce n'est qu'après *penser* que la compétition indicatif/subjonctif se met en place jusqu'à la moitié du XVIIe siècle ; après *croire* l'indicatif prédomine déjà depuis le XVIe siècle. L'analyse montre aussi que l'indicatif est souvent employé dans les interrogatives négatives et dans les conditions négatives ; probablement pour des raisons sémantiques : s'interroger sur un fait négatif ou le conditionner rapproche le point de vue du locuteur aux phrases affirmatives.

En conclusion, il est à noter que le développement dans la complémentation des *verbes d'opinion* correspond avec la délimitation traditionnelle du français préclassique et classique. La compétition entre l'indicatif et le subjonctif dans les déclaratives affirmatives peut donc être une des caractéristiques du français préclassique car elle disparaît avec lui autour de l'année 1640. Les autres types de phrases ne sont pas concernés par ce développement et régissent toujours souvent le subjonctif.